Biserica evanghelică din Saschiz, jud. Mureş. Cercetări arheologice (I)

DANIELA MARCU ISTRATE*

Key words: Saschiz, fortified church, fortified tower, Saxon, cemetery, Middle Age, XVth–XIXth centuries.

Abstract: Saschiz (*Keisd, Sászkézd vára*) is located in the south-eastern part of Transylvanian, in the area of Saxon colonization. We have to look for its medieval origin during the eleventh to the twelfth centuries. It was first mentioned in documents in 1309 and during the fourteenth to the fifteenth centuries, it was a regionally important settlement, in many ways comparable to Sighişoara. The Evangelical church was built in a late gothic style in the years 1493–1525. Its originality consists in the architectural project, which included from the beginning, the necessary components for a double functionality: a church and a fortress that can protect the inhabitants in case of an unexpected danger. The church in Saschiz thus became the model for an entire series of fortified churches in southern Transylvania, known as "reduit churches". The church consists of a large nave (41 × 4 m), an elongated choir, closed with a polygonal apse and a sacristy on the northern side. The sacristy is next to the choir and it is superposed as so, on the outside, it resembles a small tower. All these constructions are superposed by a bracketed defense floor, supported by buttresses. A fortified tower is placed on the northern side, about 10 meters away from the church. The archaeological research was conducted along with a restoration project between 1999–2010. The excavations were concentrated on relatively small surfaces, outside the church, inside the tower and inside the choir. The research mainly tried to solve some technical problems concerning the characteristics and stability of the building, the construction stages and the evolution of the ground level. This article presents the research on the church, the investigations in the tower area, the cemetery and the archaeological materials are to represent a future paper. The Evangelical church in Saschiz was built on a short, irregular plateau, with a higher area in the central part of the current nave. The foundation ditches were lowered in a layer of yellow clay, with hard, brown insertions, almost petrified in some segments. The ditches generally go 1.3 meters deep, with variations determined by the rigid structure of the soil, most accentuated in the sacristy area. The masonry infrastructure of the church is regular, made of river stone and local sandstone of variable sizes; a large quantity of relatively friable mortar, made of lime and sand was used. The profile of the foundations is irregular, mostly viewed from the outside. The archaeological research has established that the church, formed of a large nave, elongated choir, closed with a polygonal apse and a sacristy on the northern side, was built on a single stage of construction, including the buttresses, as foreseen in the initial project. The first ground level, laid out on the inside, consisted of a tile floor with brick measuring 36 × 18 cm. The floor was identified in the nave at a depth of – 0.4 m. It was evidenced that, inside the choir, after the construction of the foundations, the surface was leveled out, the ground floor being standardized at around – 0.2 m, by a thick, clayish layer that must have been part of the structure of a first paving. The first ground level inside the apse of the altar is hypothetically proposed around level 0.00, corresponding to the inferior level of an ancient plaster layer. The ground level before the restoration is. in the nave and choir at – 0.1 m (on average) and inside the apse of the altar at + 0.46 m. A cemetery developed around the church, of which we have managed to research over 30 graves. The necropolis is thin and the overlappings suggest the existence of familial burial grounds. We did not notice burials prior to the church; therefore the inhumations have started as early as the beginning of the construction site, around 1500. As we know, these cemeteries were closed toward the middle of the sixteenth century, after the Reformation, whose adoption in Saschiz is accepted for the year 1545. The fact that the cemetery is not much extended is therefore explainable by its limited duration, which we can estimate to the first half of the sixteenth century. An exception are the inside burials, usually reserved for peers of the community, especially clergy and their families. These inside burials have continued even after the closing of the exterior cemetery. Although the excavations were relatively small, we can conclude that on this spot there never was an older church. We have not identified any kind of vestiges (ruins, stratigraphic deposits, cemetery or artifacts) that could relate to an older stage of constructions. The older speciality papers have constantly claimed such an evolution, in which the older church of the Saxon community, probably a twelfth century basilica, was more or less directly overlapped by the fortified nave church at the end of the fifteenth century. Such a theory was sustained by the presence of a small lapidary inside the church, by the use of profiled carved stones in the gothic building and, of course, that fact that, naturally, this is the evolution of most of the Saxon communities in southern Transylvania (among churches of different stages of construction one can notice a spatial continuity). However, the archaeological discoveries at Saschiz did not confirm such a scenario. It is evident that the Romanesque church functioned in a different location, together with its own cemetery. This is probably the cemetery that remained, after the Reformation, the main community cemetery.

* S.C. Damasus SRL., Braşov, ofice@hieronymus.ro.

Cuvinte cheie: Saschiz, biserică fortificată, turn fortificat, saşi, secui, cimitir, Evul Mediu, sec. XV–XIX.

Rezumat: Localitatea Saschiz (*Keisd, Sászkézd vára*) se află în partea de sud-est a Transilvaniei, în zona de colonizare săsească, originile sale medievale fiind de căutat în secolele XI–XII. Prima menţiune documentară datează din 1309, iar în secolele XIV–XV era o localitate de importanţă regională, comparabilă în multe situaţii cu Sighişoara. Biserica evanghelică a fost construită în stil gotic târziu în intervalul 1493–1525, originalitatea ei fiind dată de proiectul arhitectural care a inclus de la început componentele necesare unei duble funcţiuni, biserică şi în acelaşi timp fortificaţie care poate asigura refugiul şi apărarea eficientă a locuitorilor în cazul unui pericol neaşteptat. Biserica este alcătuită dintr-o sală de dimensiuni mari, un cor alungit încheiat cu o absidă poligonală şi o sacristie pe partea de nord, alipită corului şi supraetajată, astfel încât din exterior are aspectul unui mic turn – toate acestea suprapuse de un etaj de apărare ieşit în consolă şi sprijinit pe contraforturi. Un turn fortificat este amplasat pe latura de nord, la cca 10 m distanţă de biserică. Cercetarea arheologică s-a derulat în contextul deschiderii unui şantier de restaurare în intervalul 1999–2010, fiind concentrată pe suprafeţe relativ restrânse în exteriorul bisericii, în interiorul turnului şi în interiorul corului. Articolul prezintă cercetările efectuate asupra bisericii, urmând ca investigaţiile din zona turnului, cimitirul şi materialele arheologice descoperite să fie publicate ulterior. Cercetarea arheologică a stabilit că biserica formată din navă, cor alungit încheiat cu absidă pentagonală şi sacristie pe latura de nord, a fost construită într-o singură etapă, inclusiv contraforturile fiind prevăzute în proiectul iniţial. În jurul bisericii s-a dezvoltat un cimitir din care au fost cercetate peste 30 de morminte. Deşi săpăturile au fost relativ restrânse, putem concluziona că nu a existat un lăcaş de cult mai vechi pe acelaşi amplasament. Niciun fel de vestigii care să poată fi legate de o astfel de etapă nu au fost identificate, prin vestigii înţelegând ruine, depuneri stratigrafice, cimitir aferent sau artefacte care să poată documenta o astfel de prezenţă. Literatura de specialitate mai veche a susţinut constant o astfel de evoluţie, în care vechea biserică a comunităţii săseşti, probabil o bazilică din secolul al XII-lea, a fost suprapusă mai mult sau mai puţin direct de biserica sală fortificată de la sfârşitul secolului al XV-lea. O astfel de teorie a fost susţinută de prezenţa unui mic lapidariu în interiorul bisericii, de refolosirea unor pietre profilate în clădirea gotică, şi desigur de faptul că în mod firesc lucrurile au evoluat în acest fel în majoritatea comunităţilor săseşti din sudul Transilvaniei, între bisericile din diferite etape conservându-se o continuitate spaţială. La Saschiz realităţile constatate arheologic nu confirmă însă un astfel de scenariu, fiind evident faptul că biserica romanică a funcţionat pe un alt amplasament, împreună cu cimitirul aferent, rămas probabil până la Reformă cimitir principal al comunităţii.

Introducere

Localitatea Saschiz (*Keisd, Sászkézd vára*) se află în partea de sud-est a Transilvaniei, pe valea unui afluent al Târnavei Mari, la 23 de km distanţă de oraşul Sighişoara[1]. Literatura de specialitate atribuie înfiinţarea localităţii unei comunităţi de secui instalată în această zonă pentru supravegherea drumului de legătură dintre Târnave şi Olt, în cursul secolului al XI-lea[2]. În contextul general al colonizării sudului Transilvaniei de către regalitatea maghiară, o comunitate de *hospites* a fost aşezată pe Valea Pârâului Scroafei în ultima parte a secolului al XII-lea sau la începutul secolului al XIII-lea[3]. Istoricii iau în calcul o posibilă convieţuire a celor două populaţii pe parcursul câtorva decenii, până după mijlocul secolului al XIII-lea, când este menţionată deplasarea ultimului grup de secui. Amprenta acestei locuiri mixte nu se regăseşte însă în structura localităţii care păstrează un caracter specific săsesc.

Saschizul este menţionat pentru prima dată în anul 1309 în forma Kyzd, ca fiind centrul unui capitlu[4], în 1419, privilegii importante sunt enumerate pentru „civitate Zaazkyzd", iar în 1470 este confirmat statutul de târg. În secolele XIV–XV era o localitate de importanţă regională, comparabilă în multe situaţii cu Sighişoara[5].

Starea economică înfloritoare a comunităţii din secolul al XV-lea se reflectă în deschiderea şantierelor de construcţie a două dintre cele mai reprezentative monumente ale civilizaţiei săseşti: o cetate de refugiu amplasată în afara localităţii, pe un versant stâncos situat spre nord-vest[6], respectiv biserică parohială, a cărei clădire impunătoare domină şi astăzi piaţeta centrală.

Scurtă descriere a monumentului

Biserica dedicată Sfântului Ştefan a fost construită în stil gotic târziu[7], originalitatea ei fiind dată de proiectul arhitectural care a inclus de la început componentele necesare unei duble funcţiuni, biserică şi în acelaşi timp foritificaţie care poate asigura refugiul şi apărarea eficientă a locuitorilor în cazul unui pericol neaşteptat. Biserica din Saschiz a

[1] Valeriu Lazăr, *Repertoriul arheologic al judeţului Mureş*, Târgu-Mureş, 1976.

[2] Paul Niedermeier, *Der mittelalterliche Städtebau in Siebenbürgen, im Banat und im Kreischgebiet. I. Die Entwicklung von Anbeginn bis 1241*, Heidelberg, 1996, p. 217–219, 242. Hermann Fabini, *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen*, I, Sibiu-Heidelberg, 1998, p. 335. *Saschiz/Keisd*, în vol. *România. Patrimoine mondial*, Bucureşti 2007, coord. D. Lungu, T. Sinigalia. Text de Adriana Stroe, Iozefina Postăvaru, Iosef Kovacs, p. 160–167.

[3] Gernot Nussbächer, *Aus Urkunden und Chroniken. Keisd*, Kronstadt, 2009, p. 13, plasează începuturile localităţii în cea de-a doua jumătate a secolului al XII-lea.

[4] Tabel cronologic detaliat şi comentat. G. Nussbächer, *op. cit.*, passim. Principalele menţiuni documentare sintetizate în. H. Fabini, *op. cit.*, p. 335–342.

[5] G. Nussbächer, *op. cit.*, passim.

[6] D. Marcu Istrate, I. F. Pascu, *Cetatea Saschiz. Note istorice şi arheologice*, MCA S.N. 6, 2010, p. 185–241.

[7] Virgil Vătăşianu, *Istoria artei feudale în Ţările Române*, vol. I, Bucureşti, 1959, p. 598–599. Vasile Drăguţ, *Arta gotică în România*, Bucureşti, 1979, p. 124.

devenit astfel modelul unei întregi serii de biserici fortificate din sudul Transilvaniei, cunoscute sub denumirea de biserici reduit[8].

Biserica este alcătuită dintr-o sală de dimensiuni mari (41 × 4 m), un cor alungit încheiat cu o absidă poligonală şi o sacristie pe partea de nord, alipită corului şi supraetajată, astfel încât din exterior are aspectul unui mic turn (pl. 6). Faţadele sunt ritmate prin contraforturi cu retrageri tripartite, iar accesul se realizează în navă pe laturile de vest, nord şi sud, prin portaluri prevăzute cu ancadramente din piatră (pl. 2). Într-o etapă mult mai târzie, în secolul al XIX-lea, aceste intrări au fost protejate prin porticuri.

Corul şi nava au aceeaşi înălţime, fiind uniform suprapuse de un etaj de apărare ieşit în consolă şi sprijinit pe arcade de zidărie descărcate pe contraforturi. Parapetul acestui etaj, construit din cărămidă, este prevăzut cu 40 de ferestre de tragere pătrate, iar în spatele arcadelor se deschid guri de aruncare. Sacristia este şi ea inclusă în acest sistem de apărare dezvoltat sub şarpanta înaltă învelită cu ţiglă (pl. 3).

Spaţiile interioare sunt acoperite cu bolţi semicilindrice cu reţea de nervuri din teracotă. Bolta corului a fost refăcută în 1878–1879, primind un aspect baroc, iar cea a navei a suferit modificări în aceeaşi perioadă, dar în ambele cazuri se păstrează suficiente elemente pentru o reconstituire teoretică a formelor originale, care au inclus elemente de pietrărie sculptată cu un decor diversificat (pl. 4–5)[9].

Nava şi corul sunt despărţite de un arc de triumf sprijinit pe pilaştrii decroşaţi spre interior şi încheiat la partea superioară în arc frânt. Construit din bolţari de piatră şi articulat de cornişe decorate, arcul triumfal pare să păstreze forma originală, fiind singurul element care marchează segmentarea spaţiului interior al bisericii. Nivelul de călcare din navă şi cor pare să se fi situat în toate epocile la aceeaşi cotă. Corul este luminat prin ferestre înalte, bipartite, cu muluri în stil gotic, unele dintre ele păstrând ochiurile din sticlă originale, montate în rame din plumb. Absida este dominată de un altar masiv, realizat în 1735, conform unei inscripţii pictate pe spatele tăbliilor. Pe peretele nordic se păstrează acoperişul unui monumental tabernacol gotic (pl. 5/4), aparţinând unei serii datate în jurul anului 1500, aceleiaşi epoci aparţinându-i şi piciorul unei cristelniţe din gresie. În cor se păstrează de asemenea trei pietre de mormânt inscripţionate, datate în 1572, 1631 şi 1650, dislocate din amplasamentele lor originale odată cu refacerea interiorului în secolul al XVIII-lea, cel mai probabil în legătură cu edificarea masivei mese a altarului. Mai multe fragmente de pietre profilate aparţinând secolelor XII–XVI s-au păstrat mereu în spatele altarului, pe baza lor fiind speculată existenţa primei biserici a comunităţii săseşti, probabil o bazilică, pe acelaşi amplasament[10]. Se păstrează de asemenea mai multe piese din lemn care pot fi legate de dotarea iniţială a interiorului – două strane din lemn în cor, dulăpiorul din zidul sudic al sacristiei (ambele databile în jurul anului 1500), respectiv uşa sacristiei din 1578.

Nava a suportat mai multe redimensionări ale spaţiului interior începând din secolul al XVIII-lea, mai întâi prin construirea tribunei în care a fost instalată orga, în 1778. Apoi au fost construite în mai multe etape tribune perimetrale din lemn, prima cea de pe latura sudică în 1788, apoi în 1824 cea de pe latura nordică (pl. 4).

Şantierul de construire a bisericii Sf. Ştefan a fost deschis în anul 1493 şi pare să fi evoluat rapid deoarece în 1496 corul era deja înălţat, conform unei inscripţii ce a fost citită pe latura de nord-est, pe parapetul drumului de strajă. Începând chiar din 1493, locuitorii Saschizului primesc mai multe scutiri de impozite din partea autorităţilor, pentru a-şi putea concentra eforturile la construirea bisericii. Ultima scutire de acest fel datează din 1525 şi în principiu această dată poate fi legată de închiderea şantierului, dar în stadiul actual al cercetărilor nu putem detalia modul în care au fost eşalonate lucrările pe parcursul acestui interval. Cercetările de parament efectuate în cursul restaurării au arătat faptul că etajul de apărare a fost construit în două etape, mai întâi cel de deasupra corului şi apoi cel de deasupra navei şi sacristiei[11]. Infrastructura bisericii a fost realizată însă într-o singură etapă, astfel că putem interpreta aceste informaţii în sensul că în anul 1496 corul era apropiat de final, în vreme ce nava şi sacristia se aflau în stadii mai puţin evoluate. Între 1496 şi 1525 au fost presupuse astfel lucrări de finisare la nivelul etajului de apărare şi acoperişului şi foarte probabil realizarea elementelor de pietrărie şi a mobilierului. De asemenea, este foarte probabil ca în această perioadă să fi fost construit turnul aflat pe latura de nord a bisericii, la o distanţă de cca 10 m, şi o presupusă incintă fortificată din care nu s-au păstrat urme[12].

[8] Descrierea amănunţită a clădirii şi sinteza bibliografiei la I. Postăvaru, *Biserica fortificată din Saschiz. Studiu istoric şi arhitectural*, *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania* III, 2004, p. 127–165.

[9] I. Postăvaru, *op. cit*., p. 130–131.

[10] Inventarul acestor fragmente la I. Postăvaru, *op. cit*, p. 140–142.

[11] Postăvaru, *op. cit*., p. 146–147.

[12] Turnul şi incinta fortificată vor constitui subiectul celei de-a doua părţi a acestui studiu.

Cercetarea arheologică a bisericii

Cercetarea arheologică a bisericii evanghelice din Saschiz s-a realizat în trei etape, în paralel cu desfăşurarea procedurilor de restaurare a clădirii. În anii 1999–2000, cercetările au demarat deodată cu proiectul de restaurare, fiind investigat exteriorul bisericii, respectiv interiorul şi exteriorul turnului. Cercetarea interiorului bisericii s-a realizat în toamna anului 2010[13], când şantierul de restaurare ajuns la final a creat condiţiile necesare desfacerii pardoselii şi evacuării umpluturii. Se înţelege din acest context că săpătura arheologică a fost subordonată rigorilor restaurării, amploarea acesteia fiind limitată la rezolvarea unor probleme de ordin tehnic privind caracteristicile şi stabilitatea construcţiei, etapele de construcţie, evoluţia nivelului de călcare. Dimensiunile şi poziţia săpăturilor au fost stabilite împreună cu proiectantul general[14].

Pentru campania anului 1999 a fost prevăzut iniţial un plan de săpătură (pl. 6) mai amplu, cu 12 sondaje din care au fost realizate doar 7, după cum urmează: **S.1.** 3 × 1,5 m, între primele două contraforturi dinspre vest, de pe latura de nord a navei; **S.3**. 2 × 2,60 m, la vest de porticul nordic; **S.4**, prelungită spre nord 4a. 4,75 × 2 m, la vest de sacristie; **S.5**. 2,80 × 2 m, în colţul format de turn cu incinta actuală; **S.7**. 4 × 2,50 m, perpendicular pe latura de sud a turnului, în dreptul intrării; **S.9**. 2,60 × 2 m, în axul corului; **S.10**. 4 × 2 m, perpendicular pe umărul sudic al navei; **S.11**. 2,50 × 2,10 m, pe latura de vest a porticului sudic; **S.12**. 3,86 × 2,60 m, la sud de porticul vestic, între latura de sud a acestuia şi contrafortul de pe colţul navei.

În anul 2000 a fost realizată o singură casetă în interiorul turnului de nord, **S.6** cu dimensiunile 5,8 × 1,5 m.

În interiorul bisericii au fost realizate în anul 2010 cinci secţiuni (patru în cor şi una în altar), trasate după decopertarea integrală a suprafeţei sanctuarului până la o adâncime de – 0,30 m sub nivelul podelei. Secţiunile arheologice au fost numerotate în funcţie de deschiderea lor; **S.1/2010** în colţul de N–E al corului, la delimitarea acestuia de altar şi la 5,5 m de arcul de triumf. Dimensiuni: 4 × 2,7 m; **S.2/2010**; în colţul de S–E al corului, la delimitarea acestuia de altar şi la 5,5 m de arcul de triumf. Dimensiuni: 2,8 × 2,4 m (S.1 şi S.2 sunt aliniate la profilurile de est, martorul dintre ele fiind de 2 m); **S.3/2010** în altar, de la masa şi scările altarului la zidul de sud, la 0,6 m de la colţul de S–E al mesei şi 0,9 m de la bârna care delimitează altarul de cor. Dimensiuni: 2,5 × 2,7 m. **S.4/2010** în colţul de N–V al corului, la delimitarea acestuia de arcul de triumf şi navă. Dimensiuni: 2 × 2 m. **S.5/2010** în colţul de S–V al corului, în zona scărilor de acces în amvon, la 1 m distanţă de intersecţia corului cu arcul de triumf. Dimensiuni: 2 × 1,5 m (Martorul dintre S.4 şi S.5 este de 2,4 m, cel dintre S.1 şi S.4 este de 3,5 m, iar între S.2 şi S.5 a rămas nesăpată o suprafaţă lată de 3 m)[15].

Stratigrafia generală

Solul viu este un lut galben nisipos parţial pietrificat, segmentat de zone stâncoase de dimensiuni variabile şi cu o consistenţă mai mult sau mai puţin friabilă. În acest strat au fost săpate şanţurile de fundare a bisericii, deseori cu profil neregulat cauzat de rigiditatea terenului.

Peste solul viu au fost observate urmele unei locuiri cu vetre deschise, de pe urma căreia au rămas pe suprafaţă straturi compacte de arsură roşie (stratul 18) şi un strat de arsură brun roşcată cu pigment ceramic. Acesta din urmă (stratul 14) are continuitate în toate punctele în care a fost observat (mai ales în partea de vest a săpăturii, în S.1), datorându-se foarte probabil unui incendiu mai amplu. Această suprafaţă a fost nivelată cu un lut compact cu pigment de ceramică şi cărbune, şi foarte probabil de la partea superioară a acestui strat au fost iniţiate operaţiunile de construire a bisericii actuale (stratul 17). Materialul arheologic[16] recuperat din straturile legate de prima locuire se rezumă la câteva fragmente ceramice ce pot fi datate în sec. XII–XIII.

Peste stratul 17 s-a depus o umplutură cu pigment de mortar, rulată cu ocazia înmormântărilor (stratul 13). La limita dintre aceste două etape de locuire a fost descoperită o monedă datând din 1446[17]. Straturile superioare sunt alcătuite din um-

[13] La cercetările din această campanie (septembrie 2010) a participat şi Ioan Fedor Pascu, căruia îi mulţumesc şi pe această cale pentru întregul sprijin acordat pe parcursul desfăşurării investigaţiilor arheologice de la Saschiz.

[14] Proiectantul general al lucrării a fost SC Atelier M SRL din Sfântu Gheorghe, şef de proiect complex fiind arh. Benczedi Sándor, căruia îi transmitem şi prin acest material mulţumiri pentru susţinerea constantă de-a lungul timpului, dar mai ales pentru eforturile pe care le-a făcut pentru a crea condiţiile necesare realizării unei cercetări arheologice relativ ample.

[15] În anul 1999, drept cota 0 a fost folosită o linie de nivel situată cu 1 m mai sus faţă de pragul portalului vestic. Ulterior, cota de referinţă a fost stabilită pe pragul de piatră al intrării în sacristie, iar toate adâncimile menţionate în text se raportează la aceasta din urmă.

[16] Materialul arheologic se află în custodia Muzeului din Turnul cu ceas din Sighişoara. Prelucrarea detaliată a acestui material va fi publicată ulterior, într-un studiu separat, împreună cu cercetările arheologice legate de turnul bisericii.

[17] Emisiune Ioan de Hunedoara (1446–1452). Piesa ruptă în mai multe fragmente a fost identificată de către dr. Monica Dejan, căreia îi mulţumesc şi pe această cale.

pluturi care au antrenat în diferite proporţii materiale de construcţie, legate de reparaţiile din epocile modernă şi contemporană ale clădirii (stratul 2, 12, 16, 19, 21 etc.).

Studiul comparativ al stratigrafiei arată că în momentul construirii bisericii înclinaţia terenului trebuie să fi fost destul de apropiată de cea actuală, creşterea medie a nivelului de călcare fiind până în prezent de 0,15–0,20 m, uniform repartizată pe suprafaţă (dar cu un maxim de 0,50 m în partea vestică).

Structurile construite

Biserica actuală din Saschiz (nava, corul şi sacristia) a fost construită într-o singură etapă, iar în toate punctele investigate fundaţiile sunt ţesute. Proiectul de construcţie a inclus de asemenea şi contraforturile, doar porticurile fiind adăugate ulterior. Fundaţiile au fost realizate din bolovani de piatră de dimensiuni mari şi mici, înecaţi într-un mortar nisipos extrem de friabil; foarte rar apar şi fragmente de cărămidă (pl. 13, 14). În general, fundaţiile au fost înecate, dar în câteva cazuri se observă şi urma unui şanţ îngust (stratul 27). Săpăturile pentru construirea infrastructurii s-au adâncit într-un teren extrem de dur, din cauza căruia profilul fundaţiilor este în general neregulat. Adâncimea şanţurilor de fundare a fost de 1,30–1,40 m faţă de nivelul de săpare aflat în pantă, din acest motiv talpa fundaţiei se află la cote diferite. Partea superioară a fundaţiilor este marcată de regulă prin decroşuri de lăţime variabilă, ajungând până la 0,30 m.

1. Nava bisericii a fost cercetată perimetral, prin câte un sondaj amplasat pe fiecare dintre laturi. S.1 şi S.3 pe latura de nord, S.11 pe latura de sud, S.12 pe latura de vest (pl. 6, 7, 8/4, 11). Fundaţiile se adâncesc în solul viu şi rar în umplutura primei etape de locuire. Talpa fundaţiei înregistrează mari oscilaţii, de la – 2,40 – 2,55 m în S.1, – 1,45 m în S.3, – 1,80 m în S.11, – 2,35 m în S.12. Partea superioară a fundaţiei este marcată prin decroşuri (cu lăţimi între 0,15 şi 0,30 m), înregistrate în jurul cotei de – 1,10 m în S.1, – 0,13 m în S.3, – 0,40 m în S.11, respectiv – 1 m în S.12. Stratigrafic nu s-a păstrat un nivel de construcţie evident în apropierea pereţilor navei, straturile fiind răscolite cu ocazia săpării gropilor de morminte (stratul 13). Presupunem însă că nivelul de călcare medieval poate fi asociat cu decroşurile fundaţiei.

În interiorul navei nu a fost posibilă efectuarea unei cercetări propriu-zise, rolul arheologilor fiind doar acela de a supraveghea evacuarea umpluturii de sub vechea podină din lemn, pe o adâncime de 0,25 m (pl. 15). Cu această ocazie au fost observate fragmente dintr-o pardoseală din cărămidă, aflată în medie la – 0,30 m sub vechea podină (pl. 17). Cărămizile au fost aşezate în sistem ace de brad, folosindu-se mai mult piese întregi, dar şi fragmente. Sunt remarcabile dimensiunile foarte mari, lungimea oscilând în jurul a 32–36 cm, iar lăţimea fiind de 17–18 cm. Pe fragmentul de pardoseală de lângă zidul de nord a fost descoperită o monedă de argint din 1552. În faţa portalului de vest şi sub empora actuală pare să fi existat o pardoseală mixtă, din piatră şi cărămidă, aflată la aceeaşi cotă cu pardoseala menţionată mai sus.

În ceea ce priveşte emporele, s-a constatat că toţi stâlpii din lemn ai acestora sunt sprijiniţi pe lespezi de piatră, dintre care niciuna nu a prezentat urme de profilatură. La aproximativ 0,80 m spre vest de portalul nordic, respectiv sudic, au apărut la decopertare fragmente de zidării superficiale, din piatră fixată într-un mortar de calitate din var şi nisip. De formă aproximativ pătrată, aceste fundaţii au partea superioară la acelaşi nivel cu pardoseala. Funcţiunea lor rămâne neclară, dar cel mai probabil au servit pentru montarea unor altare laterale.

2. Corul a fost cercetat din exterior pe latura de sud prin S.10, pe latura de nord prin S.4, respectiv pe latura de est prin S.9 (pl. 8, 9, 10). S-a constatat că talpa fundaţiei coboară în pantă dinspre vest spre est, de la – 1,80 la – 2,10 m în S.10, respectiv – 2,80 m în S.9. O excepţie se înregistrează în apropierea sacristiei, unde talpa fundaţiei a fost aşezată pe un strat dur de balast natural, la doar – 1,34 m. Partea superioară a fundaţiei este marcată printr-un decroş cu lăţimea maximă 0,30 m, aflat la la – 0,55 m în S.10, respectiv – 1,42 m în S.9.

Dacă corelăm cotele înregistrate la cercetarea navei şi a corului, constatăm că adâncimea reală a fundaţiei este de fapt constantă în jurul valorii de 1,30 m, dar nivelul de la care s-a realizat construcţia trebuie să fi fost inegal, mai coborât spre vest şi est faţă de partea centrală a clădirii. Această configuraţie s-a păstrat până astăzi, terenul coborând destul de accentuat mai ales spre vest şi sud-vest, până dincolo de turnul fortificat[18].

În **interiorul corului** s-a realizat o cercetare mai amplă, care a debutat cu demontarea podinei din lemn de pe întreaga suprafaţă (pl. 18). Podina era aşezată (la – 0,08 m) pe zece grinzi din stejar cu diferite dimensiuni în secţiune, dispuse perpendicular pe axul corului, pe un pat de nisip galben curat. Aproape toate au fost refolosite, fiind într-o stare avansată de degradare. Una dintre ele prezintă profilaturi puternice, iar altele au urme de îmbinări. După demontarea grinzilor a fost evacuată umplutura

[18] În limitele secţiunii S.1, de pildă, diferenţa de nivel este de 0,40 m pe o lungime de 3 m.

de sub podea (cca 0,30 m) alcătuită dintr-un nisip gălbui, curat în partea superioară, amestecat cu un moloz prăfos în cea inferioară. În această umplutură au fost găsite şi câteva fragmente de piatră profilată, dintre care două poartă urme de inscripţie: *„...NITH FC”* respectiv *„...RE...”*. Tot după decopertare a apărut şi o structură clădită, care s-a dovedit a fi o criptă zidită din piatră şi cărămidă legate cu mortar, aflată în axul corului (M.24).

Sub aceeaşi umplutură, la vest de M.24, se aflau două lespezi din piatră care au sprijinit probabil două picioare de schelă pentru o reparaţie târzie. Una dintre acestea e aproximativ rotundă, cu un diametru de 0,60–0,65 m, iar cealaltă are o formă neregulată, pe ea fiind vizibilă amprenta unui picior de schelă cu secţiunea de 0,17 × 0,18 m. Această schelă şi lucrările pentru care ea a servit pot fi puse în legătură cu o monedă de ½ Kreuzer, emisă de Francisc I în anul 1764.

Continuarea decopertării a scos la iveală o altă criptă, aflată la 0,2 m de la aliniamentul arcului de triumf, la 2,34 m de zidul de nord, imediat sub umplutură. Aceasta a fost acoperită cu un capac din lemn aşezat pe o ramă din acelaşi material. Capacul (1,94 × 1 m) este alcătuit din trei scânduri de brad dispuse longitudinal şi fixate transversal cu doi laţi. Cripta nu a fost desfăcută, dar capacul a fost ridicat în ultima zi (motiv pentru care acest mormânt a primit şi ultimul număr de catalog, M.32) fiind suspect de urme de culoare. Într-adevăr, pe partea neexpusă la vedere se află mai multe rânduri de text în germană şi latină, dedicate unui anume Johanes, născut în 1638 şi decedat la 23 aprilie 1710[19].

Solul decopertat a fost extrem de sărac în inventar, fiind descoperite doar câteva mici fragmente de piatră profilată, alte câteva fragmente de cărămidă profilată provin de la nervurile bolţilor, precum şi rare fragmente de vase ceramice, atipice ca profilatură şi decor, dar care după manufactură pot fi cel mai bine încadrate în secolul XVIII.

Stratigrafia spaţiului interior[20]

Săpăturile efectuate în corul bisericii au evidenţiat o stratigrafie relativ simplă şi comună întregii suprafeţe, excepţie făcând zona altarului în care au avut loc mai multe intervenţii (pl. 19). Solul viu este acelaşi lut cenuşiu cu inserţii de culoare brună (14). Deasupra lui se află un alt strat fără urme de cultură, alcătuit dintr-un pământ negru amestecat cu un pietriş relativ mărunt (13). Straturile de bază sunt tăiate ori suprapuse de intervenţii legate în principal de înmormântări (stratul 15 cu variantele sale a–c), de construirea criptelor, de niveluri de construcţie, pardoseli şi reparaţii. De la o secvenţă la alta, straturile superioare se schimbă sau se diversifică cu cât ne apropiem mai mult de axul corului sau de întâlnirea cu altarul.

Pe partea de nord, decroşului fundaţiei (la – 0,80 m) îi corespund două straturi relativ curate (11 şi 12), rezultate probabil din pământul evacuat cu ocazia şanţului de fundare (pl. 20). Urmează apoi straturile cu un conţinut ridicat de mortar care indică lucrul la suprafaţă pentru construirea elevaţiei (nr. 9 şi 9a), cu partea superioară în jurul cotei de – 0,64 m precum şi un altul legat de o nivelare a suprafeţei până la – 0,30 m. Peste această cotă a fost observat un strat din lut gălbui amestecat cu piatră mărunţă şi pământ pigmentat cu mortar şi cărămidă (stratul 7), reprezentând foarte probabil o pardoseală sau patul unei pardoseli, cu partea superioară la – 0,20 m. Un strat de mortar sugerează noi reparaţii (stratul 6 – 0,15 m) ce par a fi legate în principal de ridicarea nivelului de călcare al absidei altarului, prin depunerea unei umpluturi, la cca + 0,46 m. Având în vedere faptul că altarul este datat în anul 1735, putem considera că aceste două niveluri corespund primei părţi a secolului al XVIII-lea. În sfârşit, cel mai recent nivel de călcare în cor se află la -0,08 m, cotă ce corespunde şi cu baza tencuielii.

Fundaţiile corului văzute din interior prezintă aceeaşi structură regulată, din piatră de dimensiuni medii legată cu şape groase dintr-un mortar de bună calitate. Nu au fost observate cărămizi la acest nivel. Talpa fundaţiei urmează aceeaşi pantă dinspre vest spre est, evidenţiată şi în săpăturile exterioare, coborând de la – 1,86 m în apropierea arcului de triumf la – 2,10 m la limita absidei altarului. Partea superioară a fundaţiei este marcată prin decroşuri înguste (între 0,04 şi 0,1 m), care oscilează între – 0,46 m – 0,80 m pe latura de nord, respectiv – 0,52 – 0,60 m pe latura de sud.

Deasupra decroşului fundaţiei a rămas o fâşie netencuită de înălţime variabilă, datorită căreia putem caracteriza elevaţia corului. Acesta este clădit atent, îngrijit, pe asize din lespezi de piatră, mai puţin groase, cu pietre mici de egalizare aşezate într-un mortar din var şi nisip de bună calitate. La est de pragul scristiei şi la limita inferioară a acestuia, pe o porţiune de aproximativ 0,70 m egalizarea asizelor s-a făcut cu fragmente de cărămidă.

[19] Având în vedere starea precară a materialului lemnos şi a culorii (uşor de şters la atingere), nu s-a insistat pe curăţarea acestuia, el fiind depus spre conservare de către un restaurator specializat.

[20] A se consulta legenda straturilor pentru săpăturile interioare.

Pilonul arcului de triumf de pe partea nordică, cercetat în S.4/2010, este ţesut cu zidăria corului. Talpa fundaţiei se află însă la o adâncime mai mică (– 1,56 m), iar limita superioară a acesteia este marcată printr-un decroş lat de 0,14 m la – 0,34 m. Caracteristicile tehnice şi de construcţie sunt aceleaşi cu cele din fundaţia corului (pl. 21).

Colţul de S–V al corului, în zona scărilor de acces în **amvon** (datat 1709), a fost cercetat prin S.5/2010. Fundaţia scării, amplasată la 0,60 m distanţă faţă de peretele corului, este superficială, din piatră şi cărămidă, cu talpa la – 0,36 – 0,26 m. Stâlpul pentru balustrada acestei scări a fost fixat într-o groapă adâncită în groapa M.31.

Zona de trecere spre absida altarului a fost cercetată prin secţiunile S.1/2010 şi S.2/2010. S-a constatat că într-o primă etapă de funcţionare cele două spaţii aveau acelaşi nivel de călcare. Într-o epocă pe care nu o putem preciza, absida a fost evidenţiată prin creşterea nivelului de călcare cu cca 0,40 m, prin adăugarea unei umpluturi prăfoase şi delimitarea spaţiului cu ajutorul unui parapet. Peste parapet a fost aşezată o structură din lemn de stejar cu o lungime totală de 8,42 m şi 0,17 × 0,215 m în secţiune, alcătuită din două elemente principale.

1. O bârnă refolosită din stejar masiv cu o lungime de 7,11 m, aşezată la o distanţă de 0,14 m de zidul de sud şi 1,20 m de la cel de nord. Pe aceasta sunt vizibile urmele celor doi stâlpi care susţineau balustradele scărilor de acces din cor în altar; două orificii în axul bârnei (6 cm diametru, 2 cm adâncime) al căror rost nu îl putem preciza; un placaj pe planul orizontal cu o scândură de stejar (3,5 cm grosime) care acoperă până la limita zidului de sud un „decroş" cioplit în corpul grindei pentru o îmbinare care ţinea de destinaţia ei iniţială.

2. Un fragment de bârnă din stejar şi ea refolosită, care pe o lungime de 1,20 m prelungeşte grinda principală până la zidul de nord. O destinaţie anterioară a acesteia este dovedită de profilaturile vizibile în plan orizontal şi vertical.

Diferenţa de nivel relativ mare a impus realizarea unor trepte de acces, amplasate în imediata apropiere a pereţilor de nord şi de sud, prevăzute cu câte o balustradă din lemn. Astfel, la limita dintre cele două spaţii au fost ridicate două scurte ziduri de cărămidă cu o lungime de 1,2 m la nord (în S.1.) şi 1,10 la sud (în S.2), pe de o parte, menite a sprijini lemnăria în care au fost fixaţi baluştrii aferenţi scărilor de acces din cor în altar, pe de altă parte, pentru a susţine umplutura necesară urcării nivelului de călcare în altar. La capetelor celor două ziduri, perpendicular pe axul lor, au fost alăturate alte două scurte structuri din cărămidă zidită ce au constituit suportul scărilor de acces. În zona S.1/ 2010, parapetul este adosat zidăriei N–S iar în partea opusă, în S.2/2010, acesta se află la o distanţă de 0,30 m către nord. Fără fundaţie, talpa tuturor celor patru ziduri se găseşte la – 0,18 – 0,16 m, pe stratul nr. 6.

Baluştrii (de formă circulară şi diametrul de cca 12 cm) pentru mâna curentă a scării au fost parţial sprijiniţi şi fixaţi în bârna de stejar, parţial îngropaţi (aproximativ 0,30 m) în umplutura de sub aceasta. Diferenţa este că, dacă la nord balustrul a fost fixat lângă zidul parapetului către interior, la sud el se găseşte către exterior, între parapetul scărilor şi zidul de susţinere. Dimensiunile cărămizilor din zidăriile menţionate sunt: L. 30 cm, l. 13 cm, h. 4,5 cm. Între parapete straturile continue (1–5) sunt întrerupe doar de gropile baluştrilor.

Pe de altă parte, cele două ziduri care susţin bârna din stejar prezintă urme de tencuială care nu coboară mai jos de cota 0, adică foarte aproape de cota ultimului nivel de călcare, reprezentat de podina din lemn.

3. Absida altarului a fost cercetată printr-o singură săpătură, amplasată la sud de masa altarului, prin hazard poziţionată exact peste o criptă din secolul al XVII-lea, ceea ce a limitat drastic cercetarea arheologică. În partea de nord zidul criptei este lipit de masa şi scările altarului, iar spre sud distanţa dintre latura exterioară a acesteia şi zidul corului este de cca 0,40 m, spaţiu care nu a permis decât o adâncire superficială (pl. 24–26).

Stratigrafia. Duşumeaua din scânduri a fost aşezată într-un strat de nisip galben, partea superioară aflându-se la + 0,44 m (stratul 19). Sub acesta se află o depunere consistentă de pământ negru-cenuşiu, care acoperă deopotrivă ruina criptei. Urmează apoi, pe de o parte, umplutura criptei, pe de altă parte, straturile aflate între zidul criptei şi cel al absidei altarului – atât cât au putut fi ele identificate. Stratul 1, un pământ cenuşiu puternic pigmentat, tasat, cu partea superioară în jurul cotei 0, pare să fie legat de construirea criptei. Limita lui superioară corespunde cu baza celei mai vechi tencuieli identificate în absidă, astfel încât putem identifica la această cotă un nivel de călcare cert în acest compartiment al bisericii. Celelalte trei depuneri observate până la – 0,30 m (straturile 2–4) conţin în diferite proporţii mortar şi chiar fragmente de cărămidă, fiind fără îndoială ulterioare construirii corului. Fără să avem elemente sigure pentru datare, putem presupune că aceste straturi au fost depuse pe suprafaţă în timpul sau imediat după încheierea construcţiei, cu scopul stabilirii unui anumit nivel de călcare.

Cota maximă a criptei se află la acelaşi nivel cu baza tencuielii vechi. Chiar dacă cripta a avut un acoperiş plat (capac din lemn sau lespede funerară), nu o boltă aşa cum adesea se obişnuieşte, este evident că aceasta a fost construită de la un nivel de călcare situat mai sus, probabil apropiat de cota actuală. Cea mai recentă monedă descoperită în criptă datează din 1699, astfel încât suntem îndreptăţiţi să atribuim complexul ultimelor decenii ale secolului al XVII-lea.

Nu am avut posibilitatea să facem observaţii mai detaliate asupra actualei **mese a altarului**. Aceasta este amenajată de la nivelul de călcare crescut, după cum arată urmele de tencuială de pe masa propriu-zisă, dar şi cele trei trepte ale scării dinspre vest, eşalonate între + 0,60 m şi + 0,96 m. Scara are o zidărie mixtă, din pietre ecarisate şi profilate, încadrate într-o zidărie din cărămidă care susţine treptele propriu-zise construite la rândul lor din materiale amestecate. Sub nivelul actual de călcare această zidărie are mai mult aspectul unei umpluturi. Din fundaţia mesei au fost vizibile doar două pietre, ambele refolosite, un fragment dintr-o placă pe care este incizat anul 1700 (poate la origine piatră funerară?), suprapusă de un bloc de piatră fasonat, parţial acoperit de tencuială.

Masa trebuie să fi fost construită în legătură directă cu instalarea altarului actual, care este datat în 1735. Cu această ocazie a fost deranjată probabil şi cripta, capacul fiind distrus, iar interiorul umplut cu un strat afânat ce conţine mult moloz şi fragmente de cahle databile în secolul al XVII-lea. După toate informaţiile acumulate în cursul cercetărilor, în 1735 nivelul de călcare era cel actual.

4. Sacristia a fost cercetată doar în exterior, pe latura de vest printr-o casetă, S.4, prelungită ulterior spre nord prin S.4a. S-a constatat că talpa fundaţiei laturii de vest a sacristiei oscilează între – 0,74 m în apropierea corului şi – 1,96 m la limita dinspre nord a acestei laturi. Adâncimea superficială dinspre cor a fost determinată de existenţa unui strat de balast natural, foarte dur, la limita superioară a căruia s-a oprit şanţul de fundare. În aceeaşi zonă, fundaţia corului este şi ea neregulată, adaptându-se la configuraţia naturală a terenului. Zidurile celor două compartimente ale bisericii sunt ţesute, ele fiind construite în aceeaşi etapă.

5. Osuar. În secţiunea 4 au fost surprinse urmele unei construcţii superficiale adosată sacristiei (foarte probabil şi corului); a fost dezvelită parţial latura de nord a acesteia, aflată la o distanţă de 2,60 – 2,70 m faţă de latura nordică a corului. Zidul are o lăţime de 0,50 – 0,60 m partea superioară, apare imediat sub stratul vegetal, iar talpa fundaţiei se află la – 0,40 m, în stratul de umplutură a mormintelor medievale (aici stratul 4).

Edificarea acestei părţi a clădirii poate fi pusă în relaţie cu depunerile ce conţin mult mortar şi fragmente de cărămidă (straturile 5 şi 8), aflate aproximativ la nivelul fundaţiei şi suprapuse direct de un strat consistent de oseminte umane depozitate dezordonat (stratul 9). Acesta din urmă a fost identificat pe cea mai mare parte a suprafeţei investigate şi constituie principalul argument pentru a considera această construcţie ca având destinaţia de osuar. Pentru stabilirea limitelor cronologice nu deţinem indicii certe. Faptul că umplutura mormintelor este mult mai curată în această zonă permite presupunerea că prelungirea sacristiei spre vest a avut loc la un interval destul de scurt după construirea bisericii. Ruina este acoperită cu stratul 2, pe această bază putem avansa ipoteza că deja era demolată atunci când a fost construit porticul de vest.

6. Porticul de vest a fost cercetat prin S.12, trasată pe latura de sud a clădirii, astfel încât să surprindă şi intersecţia cu peretele vestic al bisericii. Săpătura a pornit de la un nivel de călcare situat la – 0,86 – 1,04 m. Talpa fundaţiei porticului a fost identificată la – 2,42 m. Zidăria este destul de regulată, din piatră de dimensiuni medii aşezată în asize, rar folosindu-se fragmente de cărămidă. Şanţul de fundare a fost săpat în cea mai mare parte într-un pământ de umplutură (gropile mormintelor medievale), ceea ce explică marginile neregulate ale acestuia.

7. Porticul de sud a fost cercetat pe latura vestică prin S.11, săpătura pornind de la un nivel de călcare situat la – 0,30 m. Talpa fundaţiei a fost cercetată la – 1,06 m, la limita dintre pământul de umplutură (gropi de morminte) şi solul viu (lut galben). Nivelul de construcţie al acestei etape s-a aflat probabil între – 0,60 – 0,70 m, marcat printr-un strat de piatră şi mortar; rezultă de aici că adâncimea reală a fundaţiei a fost de numai 0,30 – 0,40 m. Remarcăm faptul că zidăria este regulată, cu profilul aproape vertical, fără decroş.

8. Porticul de nord a fost cercetat în S.3, săpătura pornind de la un nivel de călcare situat la – 0,18 m. Talpa fundaţiei se află la – 1,38 m, la limita dintre pământul de umplutură (gropi de morminte) şi solul viu (lut galben), şi aproape la acelaşi nivel cu talpa fundaţiei bisericii în acest punct. Nivelul de construcţie s-a aflat probabil în jurul cotei de – 0,44 m, marcat printr-un uşor decroş, care poate fi corelat cu stratul 2. Rezultă că adâncimea reală a fundaţiei a fost de aproximativ 1 m. Remarcăm faptul că acesta este cel mai bine construit dintre cele trei porticuri ale bisericii,

zidăria subterană prezentând asize regulate din piatră de dimensiuni medii ce alternează cu şape regulate de mortar.

Concluzii

Biserica evanghelică din Saschiz a fost construită pe un platou scund, de formă neregulată, cu o zonă mai înaltă aproximativ în partea centrală a navei actuale. Diferența de nivel era mai accentuată spre vest, unde terenul cade abrupt spre valea Pârâului Scroafei, şi mai atenuată spre est. Această configurație corespunde în linii mari celei actuale, piața centrală a localității fiind plasată într-un fel de căldare, ale cărei margini urcă lin spre est şi nord, înregistrând însă căderi accentuate spre sud şi vest. Pe acest teren neregulat a fost amplasată biserica, fără ca suprafața să fie în prealabil uniformizată. Șanțurile de fundare s-au adâncit într-un strat de lut galben cu inserții maronii foarte dure, în unele segmente aproape pietrificat. Acestea au avut în general o adâncime de 1,30 m, cu variații determinate de structura rigidă a solului, cele mai accentuate surprinse în zona sacristiei.

Infrastructura zidită a bisericii este regulată, construită din piatră de râu şi gresie nisipoasă locală, de dimensiuni variabile, cu folosirea unei cantități mari de mortar din var şi nisip, relativ friabil. Profilul fundațiilor este neregulat, mai ales văzut din exterior.

Cercetarea arheologică a stabilit că biserica formată din navă, cor alungit încheiat cu absidă pentagonală şi sacristie pe latura de nord, a fost construită într-o singură etapă, inclusiv contraforturile fiind prevăzute în proiectul inițial. Primul nivel de călcare amenajat în interior a fost o pardoseală din cărămidă cu dimensiunile 36 × 18 cm, identificată în navă la – 0,40 m. În cor s-a evidențiat faptul că, după construirea fundațiilor, suprafața a fost nivelată, nivelul de călcare fiind uniformizat în jurul cotei de – 0,20 m, printr-un strat lutos ce trebuie să fi făcut parte din structura unei prime pardoseli. Primul nivel de călcare în absida altarului este propus ipotetic în jurul cotei 0, corespunzând cu limita inferioară a unui strat vechi de tencuială. Nivelul de călcare dinaintea restaurării se afla în navă şi cor la – 0,10 m (medie), iar în absida altarului la + 0,46 m.

În jurul bisericii s-a dezvoltat un cimitir[21] din care au fost cercetate peste 30 de morminte. Necropola este rarefiată, iar suprapunerile sugerează existența unor locuri de înmormântare familiale. Nu au fost sesizate înmormântări anterioare bisericii, deci înhumările au debutat cel mai devreme concomitent cu deschiderea şantierului de construcții, în jurul anului 1500. După cum se cunoaşte aceste cimitire s-au închis însă spre mijlocul sec. XVI, după instaurarea Reformei a cărei adoptare la Saschiz este acceptată pentru anul 1545[22]. Faptul că cimitirul nu este foarte dens se explică aşadar prin durata limitată de funcționare, pe care o putem estima cu destulă siguranță la prima jumătate a secolului al XVI-lea. Fac excepție înmormântările din interior, rezervate de obicei membrilor marcanți ai comunității şi îndeosebi preoților şi familiilor acestora, care au continuat şi după închiderea cimitrului exterior.

Deşi săpăturile au fost relativ restrânse, putem concluziona că nu a existat un lăcaş de cult mai vechi pe acelaşi amplasament. Niciun fel de vestigii care să poată fi legate de o astfel de etapă nu au fost identificate, prin vestigii înțelegând ruine, depuneri stratigrafice, cimitir aferent sau artefacte care să poată documenta o astfel de prezență. Această situație a părut destul de evidentă şi după săpăturile din anii 1999–2000, stratigrafia deosebit de simplă sugerând faptul că ne aflăm în fața unei singure etape de construcție[23], dar totuşi abia acum poate fi considerată o certitudine. Literatura de specialitate mai veche a susținut constant o astfel de evoluție, în care vechea biserică a comunității săseşti, probabil o bazilică din secolul al XII-lea[24], a fost suprapusă mai mult sau mai puțin direct de biserica sală fortificată de la sfârşitul secolului al XV-lea. După cum am mai spus, o astfel de teorie a fost susținută de prezența unui mic lapidariu în interiorul bisericii, de refolosirea unor pietre profilate în clădirea gotică, şi desigur de faptul că în mod firesc lucrurile au evoluat în acest fel în majoritatea comunităților săseşti din sudul Transilvaniei, între bisericile din diferite etape conservându-se o continuitate spațială. La Saschiz, realitățile constatate arheologic nu confirmă însă un astfel de scenariu, fiind evident faptul că biserica romanică a funcționat pe un alt amplasament, împreună cu cimitirul aferent, rămas probabil până la Reformă cimitir principal al comunității. Ce a determinat abandonarea acestei biserici şi construirea celei noi în altă parte, este o întrebare care rămâne deschisă cercetărilor viitoare. Răspunsul nu poate fi în orice caz unul banal, deoarece nu este vorba despre simpla pozi-

[21] Analiza cimitirului şi catalogul mormintelor vor fi publicate în partea a doua a acestui studiu, împreună cu materialul arheologic.

[22] I. Postăvaru, *op. cit*., p. 147.

[23] D. Marcu, *Cronica Cercetărilor arheologice din România, campania 1999, vocea 118*. D. Marcu, I.F. Pascu, *Cronica Cercetărilor arheologice din România, campania 2000, vocea 177bis*.

[24] Unele considerații pe marginea acestei probleme la I. Postăvaru, *op. cit*, passim.

ționare a unei clădiri într-un loc mai favorabil (mai larg, mai bine apărat natural, mai luminat etc.), ci despre transferul real al nucleului comunității. Această afirmație se întemeiază pe constatarea că biserica gotică se află de fapt în piața centrală a localității, având în imediata vecinătate clădiri reprezentative precum școala veche, casa parohială, sala comună sau primăria. Topografia actuală a localității este considerată însă ca fiind medievală și tipică pentru coloniștii sași, astfel încât această situație nu se poate datora decât unor începuturi mai puțin convenționale, determinate de prezența în apropiere a unei ale comunități.

ANEXE

Legenda planșelor desenate pentru săpăturile din exteriorul bisericii

1. Pământ vegetal. 2. Strat de pământ cu pigment de mortar, fragmente cărămidă și tencuială. 3. Groapă de mormânt, umplutură maroniu nisipos și pietriș. 4. Pământ negru afânat cu pietriș, lut umblat. 5. Lut umblat. 6. Strat format din balast galben-maroniu. 7. Sol viu, lut galben calcaros. 8. Pământ nisipos cu fragment de cărămidă. 9. Osuar; în umplutură cărămidă cu mortar. 10. Umplutură maronie afânat cu fragmente de cărămidă; pietre. 11. Strat format din balast cu pământ negru de mortar. 12. Lentilă mortar. 13. Umplutură pământ, lut, fragmente de cărămidă, pigment de mortar, calcar. 14. Arsură brun-roșcată cu pigment de ceramică. 15. Lentilă arsură de lemn. 16. Pământ negru afânat cu pigment de mortar, ceramică, rădăcini. 17. Lut umblat, pigment de ceramică și cărbune. 18. Strat compact de arsură roșie. 19. Umplutură fragment cărămidă, pigment mortar. 20. Pietriș cu fragment de cărămidă. 21. Pietriș cu piatră și fragment de cărămidă. 22. Umplutură în pământ negru cu piatră. 23. Strat format din piatră și mortar. 24. Umplutură formată din pământ galben cu cărămidă, țiglă, rădăcini. 25. Strat compus din galben de morminte cu pigment cărămidă, rădăcini. 26. Umplutură din pietriș. 27. Șanț de fundare. 28. Umplutură formată din nisip feros cu pietriș. 29. Strat format din pământ cenușos afânat, cu mortar alb și galben și fragment de cărbune. 30. Umplutură cu pigment de mortar alb și cărbune. 31. Pământ brun roșcat cu multă cărămidă. 32. Pământ negru purtat, foarte tasat. 33. Groapă. 34. Umplutură formată din pământ maroniu nisipos cu bolovani. 35. Strat de moloz provenit din demolare. 36. Umplutură de moloz cu pământ (sec. XIX). 37. Umplutură recentă. 38. Pavaj din piatră de râu. 39. Umplutură formată din pământ negru amestecat cu lut galben, moloz, arsură groapă sec. XIX. 40. Balast amestecat cu pământ negru, pigment de mortar. 41. Balast galben maroniu. 42. Pământ negru cu pigment de mortar. 43. Lut rulat amestecat cu pământ negru, pigment de ceramică și cărbune, asemănător cu stratul 17.

Legenda planșelor desenate pentru săpăturile din interiorul bisericii

1. Nisip gălbui, relative curat cu pigment de cărămidă și câteva fragmente de cărămidă. 2. Pământ negru compact cu mici fragmente de cărămidă și mortar. 3. Pământ negru-cenușiu, amestecat cu fragmente de cărămidă, puțină piatră, mortar și tencuială. 4. Strat de nisip curat. 5. Strat de mortar și puține fragmente de cărămidă. 6. Pământ negru compact. 7. Lut gălbui amestecat cu pământ pigmentat de mortar, cărămidă și piatră măruntă. 8. Pământ negru-cenușiu amestecat cu piatră măruntă și mici fragmente de cărămidă și pigment de mortar. 9. Moloz de mortar cu cărămidă. 10. Pământ negru cleios, tasat, cu mici fragmente de cărămidă și rar pigment de mortar-porneşte de la decroşul fundației. 11. Lutuială gălbuie cu foarte rare și mici fragmente de cărămidă. 12. Lentilă de pământ negru-cenușiu, relativ curat. 13. Pământ negru amestecat doar cu piatră relativ măruntă. 14. Solul viu, lut gălbui-cenușiu cu urme de calcar. 15. Umplutură de mormânt – pământ foarte afânat. 15A-15B. Umplutură de mormânt – variantă. 16. Pământ gălbui amestecat cu pietriș fără urme de mortar și cărămidă. 17. Umplutură de nisip și moloz. 18. Pământ negru-cenușiu afânat. 18A. Pământ negru afânat cu pigment de mortar și cărbune. 19. Nisip galben. 20. Pământ cenușiu afânat cu pigment de cărbune, mortar și piatră medie.

LIST OF PLATES

Pl. 1. 1. The Evangelical church in Saschiz, general view. 2. The fortified tower on the northern side of the church. 3. The choir of the church, northward view, before restoration.

Pl. 2. 1. The choir of the church, northward view, after restoration. 2. The defense storey built above the choir. 3. Detail of the eastern side of the choir. 4. The sacristy, general, eastward view.

Pl.3. 1. Detail of the bracketed defense storey, southern side, after restoration. 2. Detail of the embrasures of the defense storey, view from the attic. 3. Southern side of the defense storey.

Pl.4. 1. Interior of the church, westward, general view, with the vaults of the nave. 2. Detail of the western side of the nave, organ stand and wooden galleries. 3. Detail of the inferior side of the nave vaults.

Pl.5. 1–2. General view of the choir, after the restoration. 3. The pulpit built in 1709. 4. Lid of the tabernacle, around 1500.

Pl.6. General plan of the excavations with markings of the construction stages.

Pl.7. Trench 1. 1. Eastern profile. 2. Southern profile. 3. Northern profile. 4. General, eastward view with the foundation of the corner buttress.

Pl.8. 1. Trench 4, northern profile. 2. Trench 4A, northern profile. 3. Trench 4A, southern profile. 4. Trench 3, eastern profile. 5. Trench 4, southern profile.

Pl.9. 1. Trench 4, eastern profile. 2. Trench 4, southern profile. 3. Trench 4, northern profile. 4. Trench 4+4A, eastern profile.

Pl. 10. 1. Trench 9, northern profile. 2. Trench 9, southern profile. 3. Trench 9, western profile. 4. Trench 10, northern profile. 5. Trench 10, western profile.

Pl.11. 1. Trench 11, eastern profile. 2. Trench 11, northern profile. 3. Trench 11, western profile. 4. Trench 12, eastern profile. 5. Trench 12, western profile.

Pl.12. 1. Trench 12, southern profile. 3. Trench 12, northern profile. 2, 4, 5. views during excavations. Noticeable a small column fragment, re-used in the church foundations.

Pl.13. 1–4. views during exterior excavations of the church foundations.

Pl. 14. 1–3. views during exterior excavations of the church foundations.
Pl. 15. 1–3. views during the removal of the board floor in the church nave.
Pl. 16. 1–2. Wooden posts of the galleries, fixed with boulders. 3. Removal of the pavement in the north-western corner of the nave, with the entry of the spiral staircase that leads to the defense storey.
Pl. 17. 1–3. Details of pavement fragments in the nave and the superficial masonry that served as foundations of the lateral altars.
Pl. 18. 1–3. General view and details during the excavations in the choir.
Pl. 19. 1. Eastern profile of trenches 1/2010 and 2/2010, at the western limit of the altar apse. 2–4. Views of the excavations, with the transversal profile (north-southward) through the choir.
Pl. 20. 1. Trench 1/2010, southern profile. 2. Trench 1/2010, western profile. 3. Trench 2/2010, western profile.
Pl. 21. 1. Trench 4/2010, western profile. 2–3. Views during the excavations in trench 4/2010.
Pl. 22. Trench 4/2010, northern profile. 2. Trench 4/2010, eastern profile. 3. View of the excavations in the south-western corner of the trench.
Pl.23. 1. General view of the pulpit, whose staircase was researched in trench 5/2010. 2–3. Trench 5/2010, western profile and general view.
Pl. 24. 1–3. Trench 3/2010, general plan; views of the crypt as placed from the altar table and the wall of the choir.
Pl. 25. 1–2. Trench 3/2010, eastern profile, with the altar table. 2–3. Detail of the masonry of the altar table and the slab bearing the inscribed year 1700.
Pl. 26. 1. Trench 3/2010, western profile. 2–3. General view and detail toward the choir wall.

LISTA PLANŞELOR

Pl. 1. 1. Biserica evanghelică din Saschiz, vedere de ansamblu. 2. Turnul fortificat situat pe latura de nord a bisericii. 3. Corul bisericii, vedere dinspre nord înainte de restaurare.
Pl. 2. 1. Corul bisericii, vedere generală dinspre nord după restaurare. 2. Etajul de apărare construit deasupra corului. 3. Detaliu cu partea de est a corului. 4. Sacristia, vedere generală dinspre est.
Pl. 3. 1. Detaliu cu etajul de apărare ieşit în consolă, latura de sud, după restaurare. 2. detaliu cu ferestrele de tragere ale etajului de apărare, vedere din pod. 3. Etajul de apărare, latura de sud.
Pl. 4. 1. Interiorul bisericii, vedere generală spre vest, cu bolţile navei. 2. Detaliu cu partea vestică a navei, tribuna orgii şi emporele din lemn. 3. Detaliu cu partea inferioară a bolţilor navei.
Pl. 5. 1–2. Vedere de ansamblu în corul bisericii, după încheierea lucrărilor de restaurare. 3. Amvonul construit în 1709. 4. Capacul tabernacolului, cca 1500.
Pl. 6. Planul general al săpăturilor, cu marcarea etapelor de construcţie.
Pl. 7. Secţiunea 1. 1. Profilul de est. 2. Profilul de sud. 3. Profilul de nord. 4. Vedere generală spre est cu fundaţia contrafortului de colţ.
Pl. 8. 1. Secţiunea 4, profil nord. 2. Secţiunea 4A, profil nord. 3. Secţiunea 4A, profil sud. 4. Secţiunea 3, profil est. 5. Secţiunea 4, profil sud.
Pl. 9. 1. Secţiunea 4, profil est. 2. Secţiunea 4, profil sud. 3. Secţiunea 4, profil nord. 4. Secţiunea 4+4A, profil est.
Pl. 10. 1. Secţiunea 9, profil nord. 2. Secţiunea 9, profil sud. 3. Secţiunea 9, profil vest. 4. Secţiunea 10, profil nord. 5. Secţiunea 10, profil vest.
Pl. 11. 1. Secţiunea 11, profil est. 2. Secţiunea 11, profil nord. 3. Secţiunea 11, profil vest. 4. Secţiunea 12, profil est. 5. Secţiunea 12, profil vest.
Pl. 12. 1. Secţiunea 12, profil sud. 3. Secţiunea 12, profil nord. 2, 4, 5. vederi din timpul săpăturilor. Se observă un fragment de colonetă refolosit în fundaţia bisericii.
Pl. 13. 1–4. imagini din timpul săpăturilor exterioare, cu fundaţiile bisericii.
Pl. 14. 1–3. imagini din timpul săpăturilor exterioare, cu fundaţiile bisericii.
Pl. 15. 1–3. imagini din timpul îndepărtării pardoselii din scânduri în nava bisericii.
Pl. 16. 1–2. stâlpii din lemn ai emporelor, fixaţi pe bolovani de piatră. 3. Desfacerea pardoselii în colţul de N–V al navei, cu intrarea la casa scării în spirală ce conduce la etajul de apărare.
Pl. 17. 1–3. detalii cu fragmentele de pardoseală descoperite în navă şi cu zidăriile superficiale ce au servit drept fundaţii unor altare laterale.
Pl. 18. 1–3. imagine de ansamblu şi detalii în timpul decapării şi cercetărilor arheologice din cor.
Pl. 19. 1. Profilul de est al secţiunilor 1/2010 şi 2/2010, la limita vestică a absidei altarului. 2–4. Imagini din timpul cercetărilor, cu profilul transversal (N–S) prin cor.
Pl. 20. 1. Secţiunea 1/2010, profilul de sud. 2. Secţiunea 1/2010, profilul de vest. 3. Secţiunea 2/2010, profilul de vest.
Pl. 21. 1. Secţiunea 4/2010, profilul de vest. 2–3. Imagini din timpul cercetărilor în secţiunea 4/2010.
Pl. 22. Secţiunea 4/2010, profilul de nord. 2. Secţiunea 4/2010, profilul de est. 3. vedere din timpul săpăturilor, colţul de S–V al secţiunii.
Pl. 23. 1. Imagine de ansamblu cu amvonul, a cărui scară a fot cercetată prin secţiunea 5/2010. 2–3. Secţiunea 5/2010, profilul de vest şi vedere de ansamblu.
Pl. 24. 1–3. Secţiunea 3/2010, planul general al săpăturii şi imagini cu amplasamentul criptei faţă de masa altarului şi peretele corului.
Pl. 25. 1–2. Secţiunea 3/2010, profilul de est cu masa altarului. 2–3. Detaliu din zidăria mesei altarului, cu piatra profilată şi lespedea cu inscripţie 1700.
Pl. 26. 1. Secţiunea 3/2010, profilul de vest. 2–3. Imagine de ansamblu şi detaliu spre peretele corului.

1

2

3

Pl. 1. 1. Biserica evanghelică din Saschiz, vedere de ansamblu. 2. Turnul fortificat situat pe latura de nord a bisericii. 3. Corul bisericii, vedere dinspre nord înainte de restaurare.

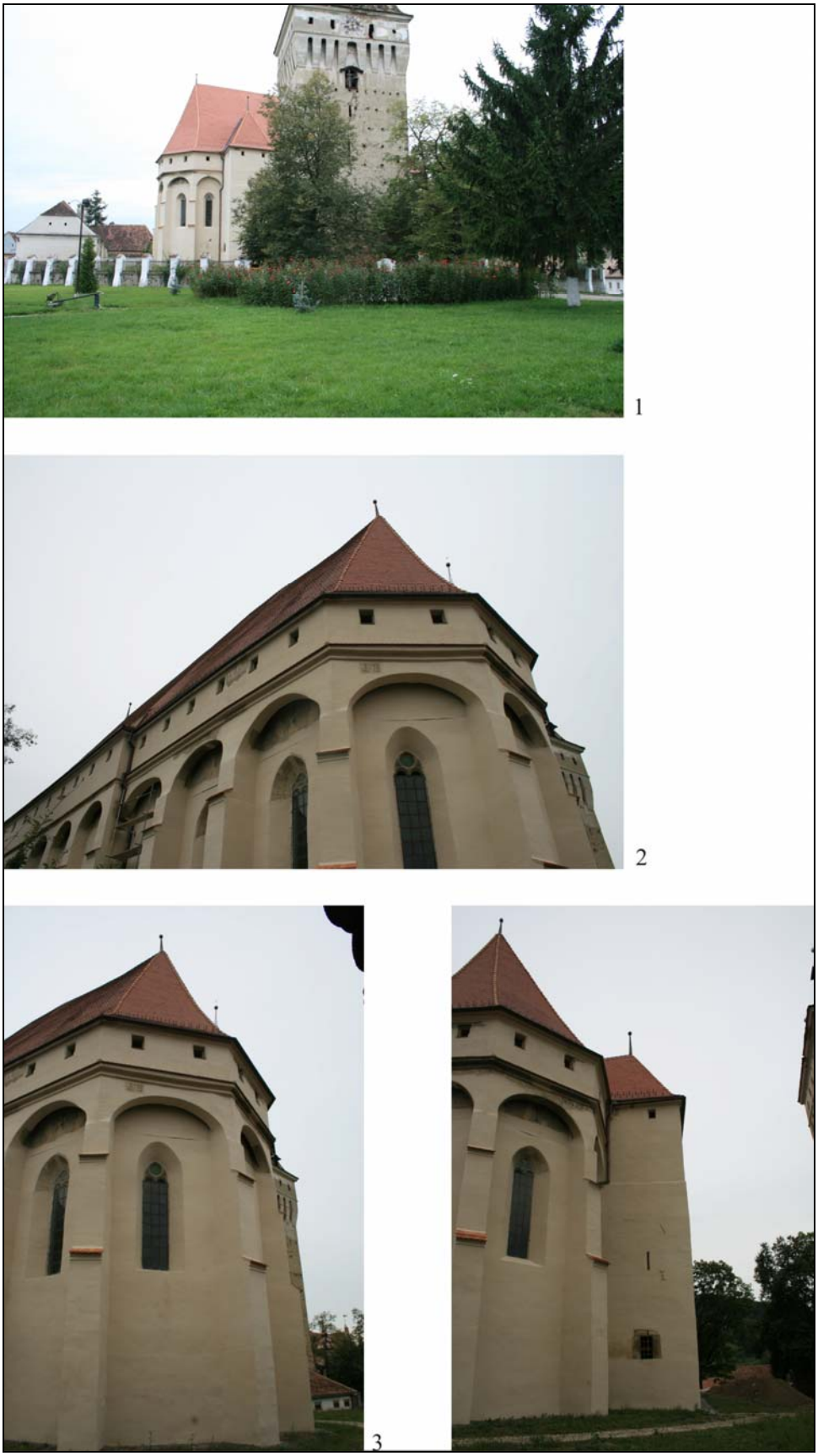

Pl. 2. 1. Corul bisericii, vedere generală dinspre nord după restaurare. 2. Etajul de apărare construit deasupra corului. 3. Detaliu cu partea de est a corului. 4. Sacristia, vedere generală dinspre est.

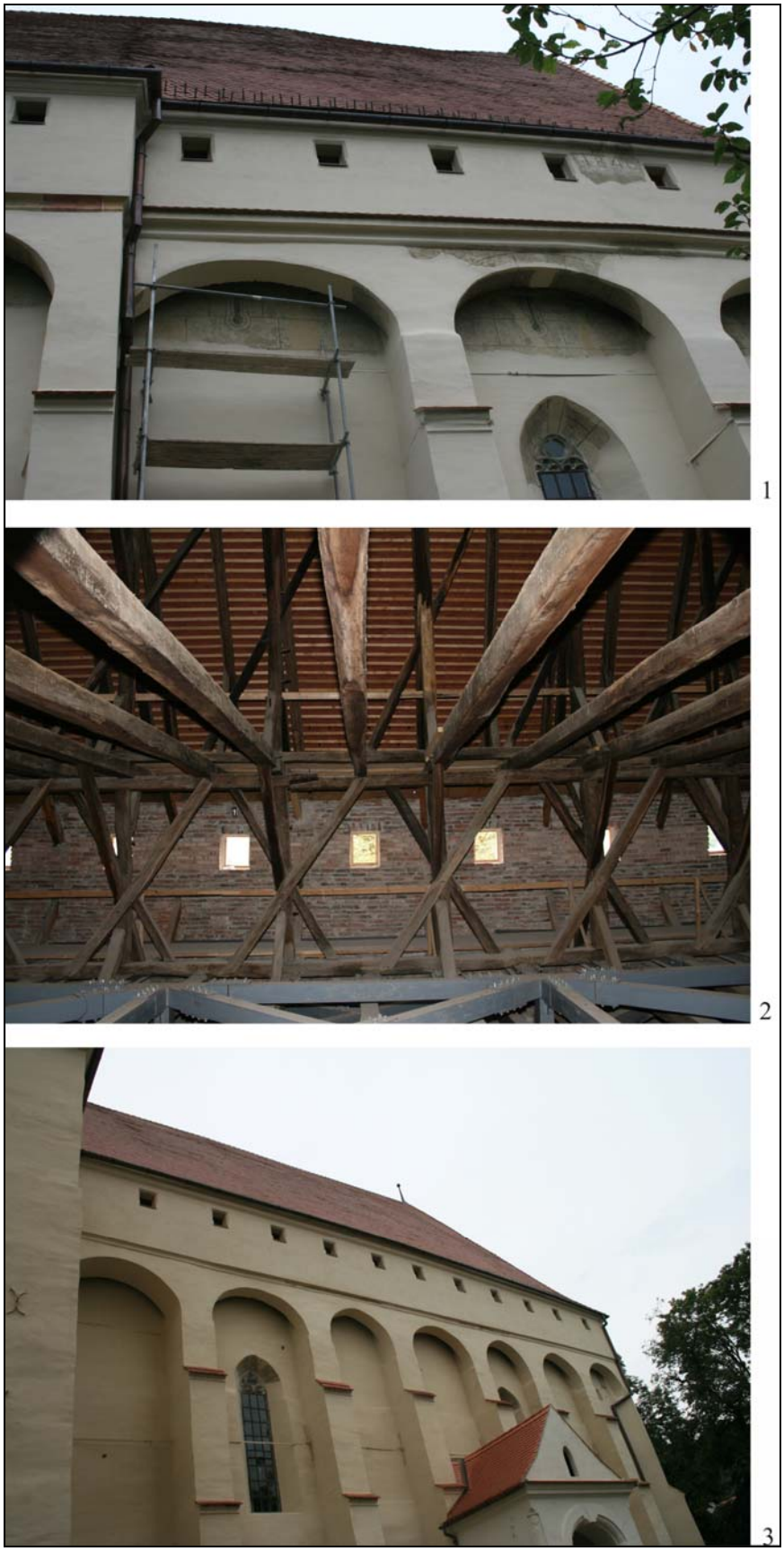

Pl. 3. 1. Detaliu cu etajul de apărare ieşit în consolă, latura de sud, după restaurare. 2. detaliu cu ferestrele de tragere ale etajului de apărare, vedere din pod. 3. Etajul de apărare, latura de sud.

Pl. 4. 1. Interiorul bisericii, vedere generală spre vest, cu bolţile navei. 2. Detaliu cu partea vestică a navei, tribuna orgii şi emporele din lemn. 3. Detaliu cu partea inferioară a bolţilor navei.

Pl. 5. 1–2. Vedere de ansamblu în corul bisericii, după încheierea lucrărilor de restaurare. 3. Amvonul construit în 1709. 4. Capacul tabernacolului, cca 1500.

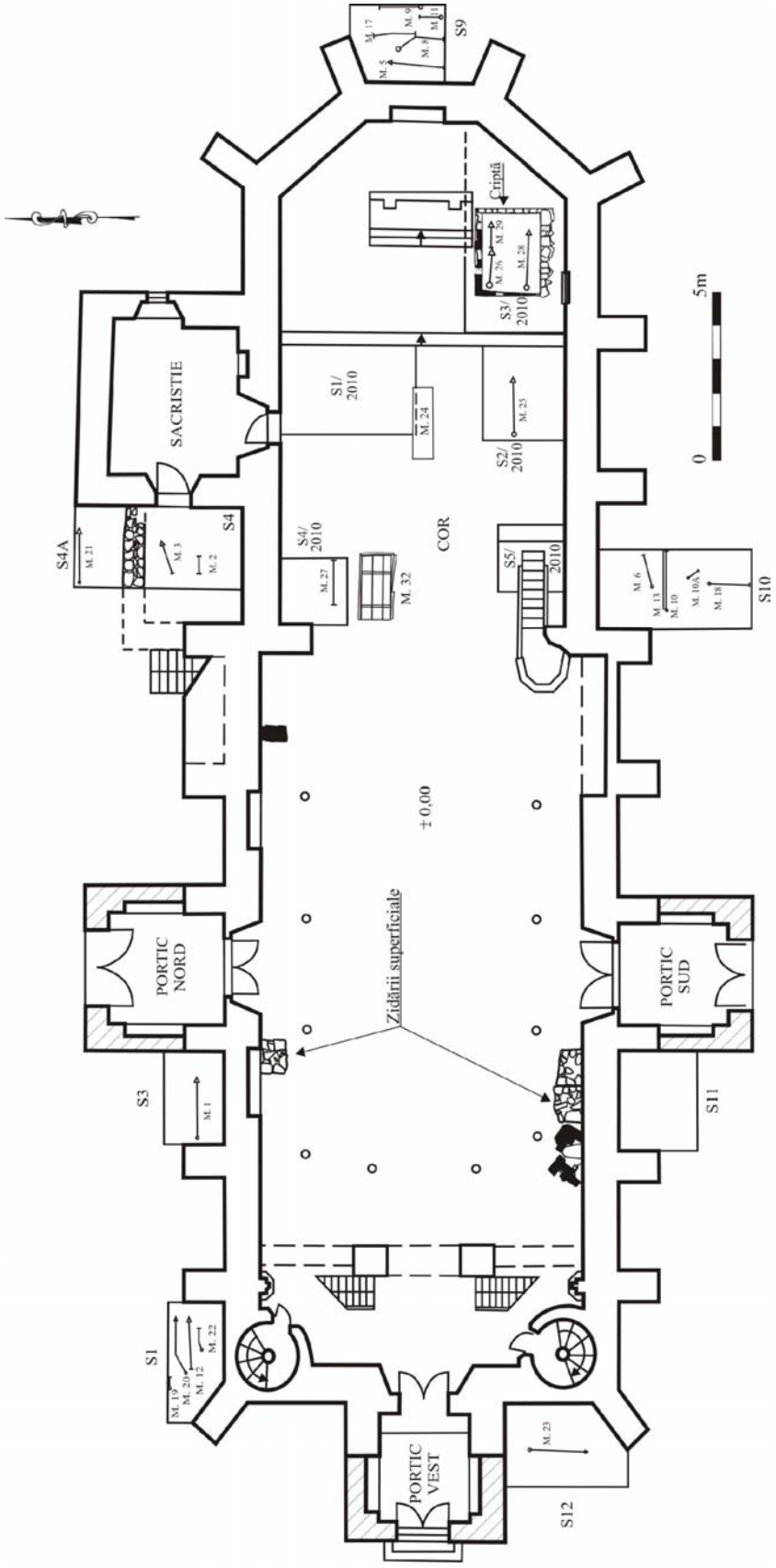

Pl. 6. Planul general al săpăturilor, cu marcarea etapelor de construcţie.

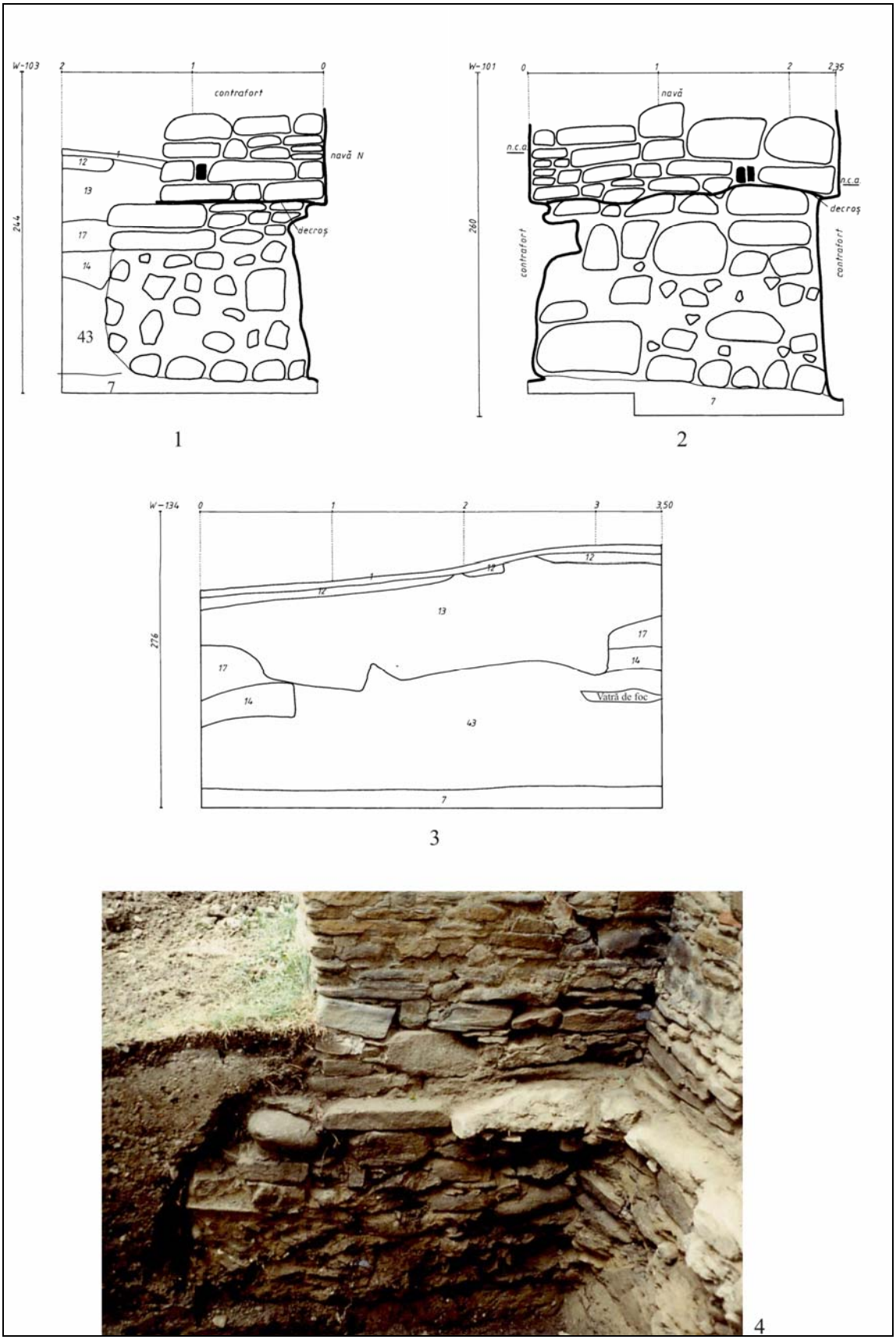

Pl. 7. Secțiunea 1. 1. Profilul de est. 2. Profilul de sud. 3. Profilul de nord. 4. Vedere generală spre est cu fundația contrafortului de colț.

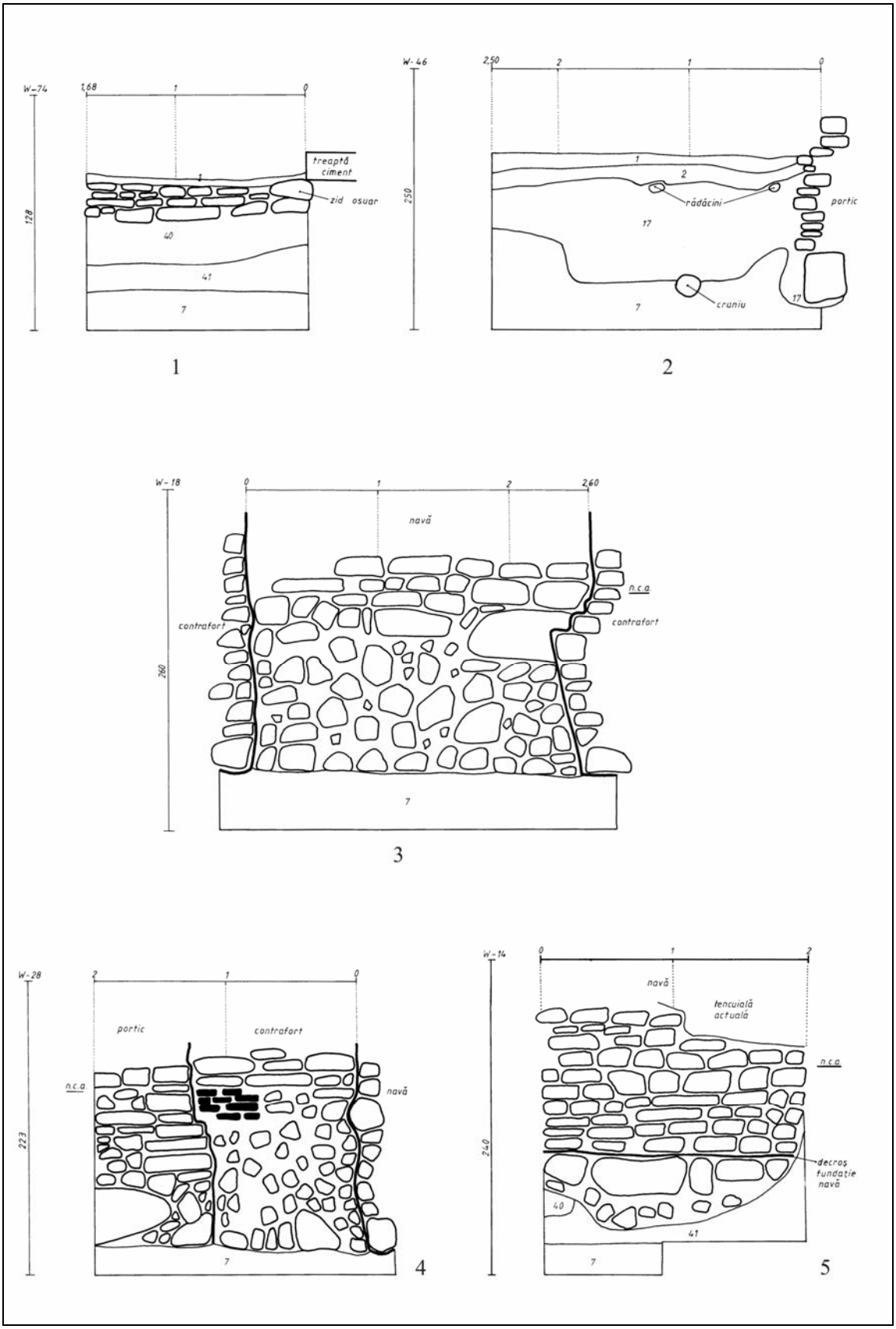

Pl. 8. 1. Secțiunea 4, profil nord. 2. Secțiunea 4A, profil nord. 3. Secțiunea 4A, profil sud. 4. Secțiunea 3, profil est. 5. Secțiunea 4, profil sud.

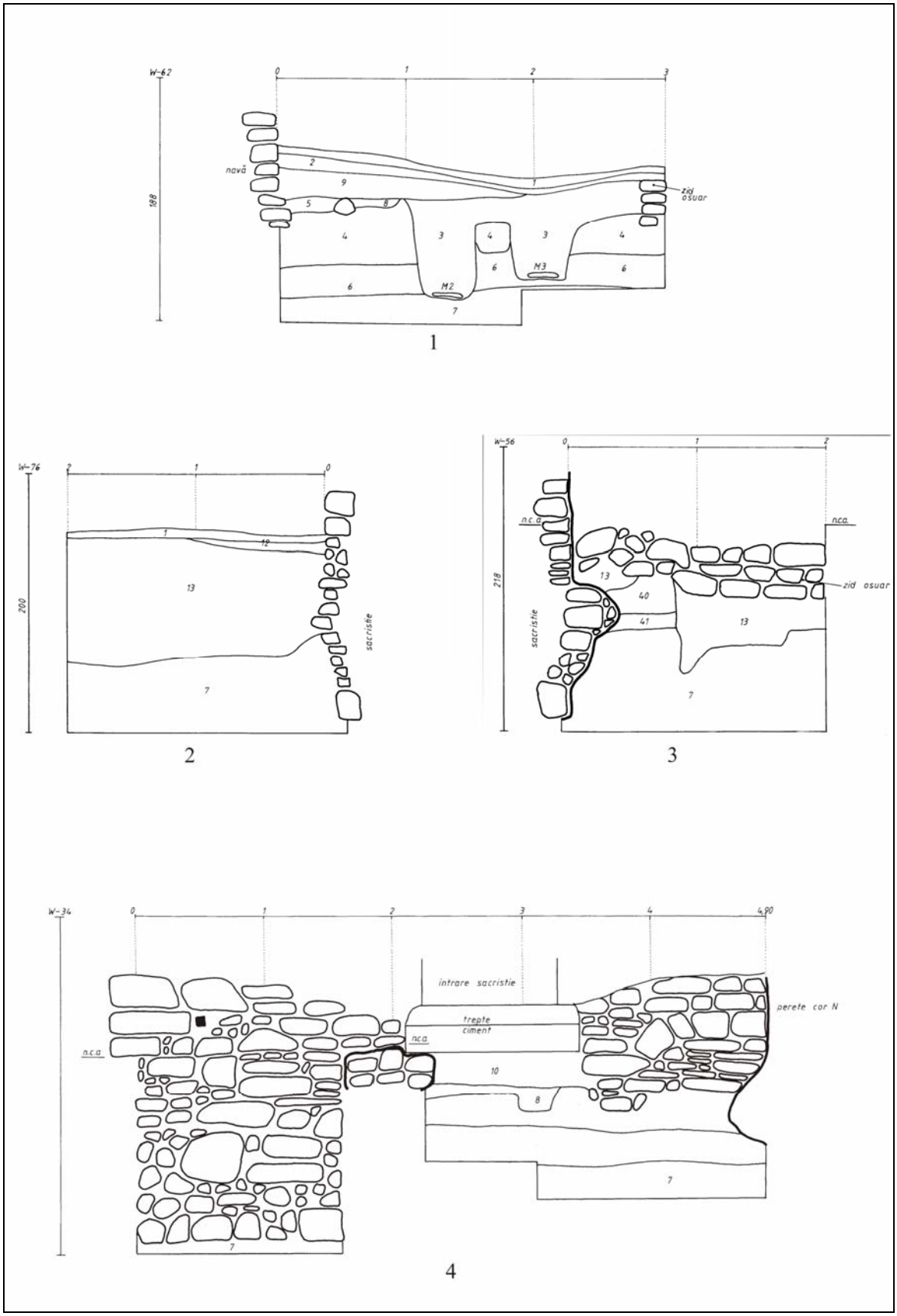

Pl. 9. 1. Secțiunea 4, profil est. 2. Secțiunea 4, profil sud. 3. Secțiunea 4, profil nord. 4. Secțiunea 4+4A, profil est.

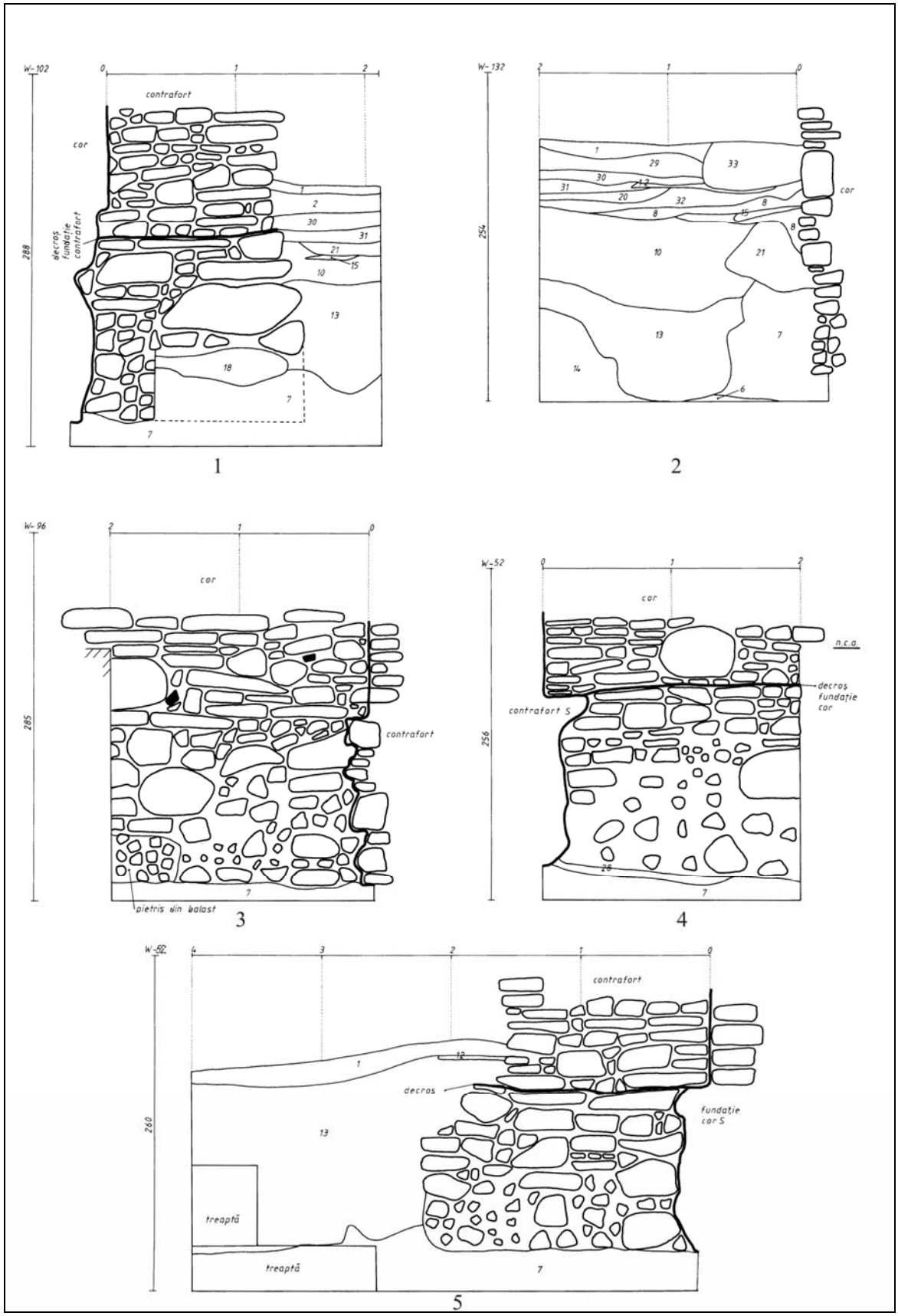

Pl. 10. 1. Secțiunea 9, profil nord. 2. Secțiunea 9, profil sud. 3. Secțiunea 9, profil vest. 4. Secțiunea 10, profil nord. 5. Secțiunea 10, profil vest.

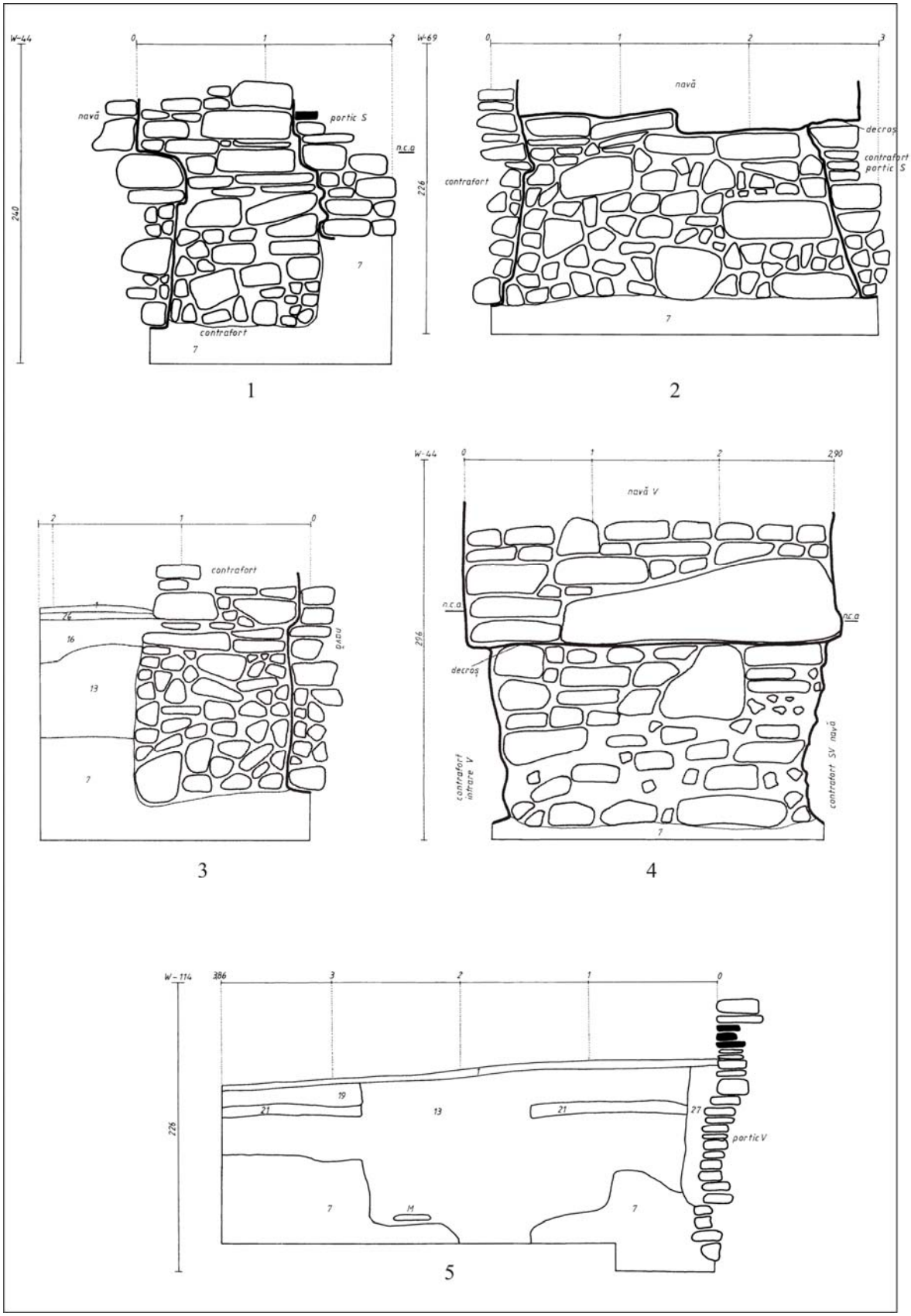

Pl. 11. 1. Secțiunea 11, profil est. 2. Secțiunea 11, profil nord. 3. Secțiunea 11, profil vest. 4. Secțiunea 12, profil est. 5. Secțiunea 12, profil vest.

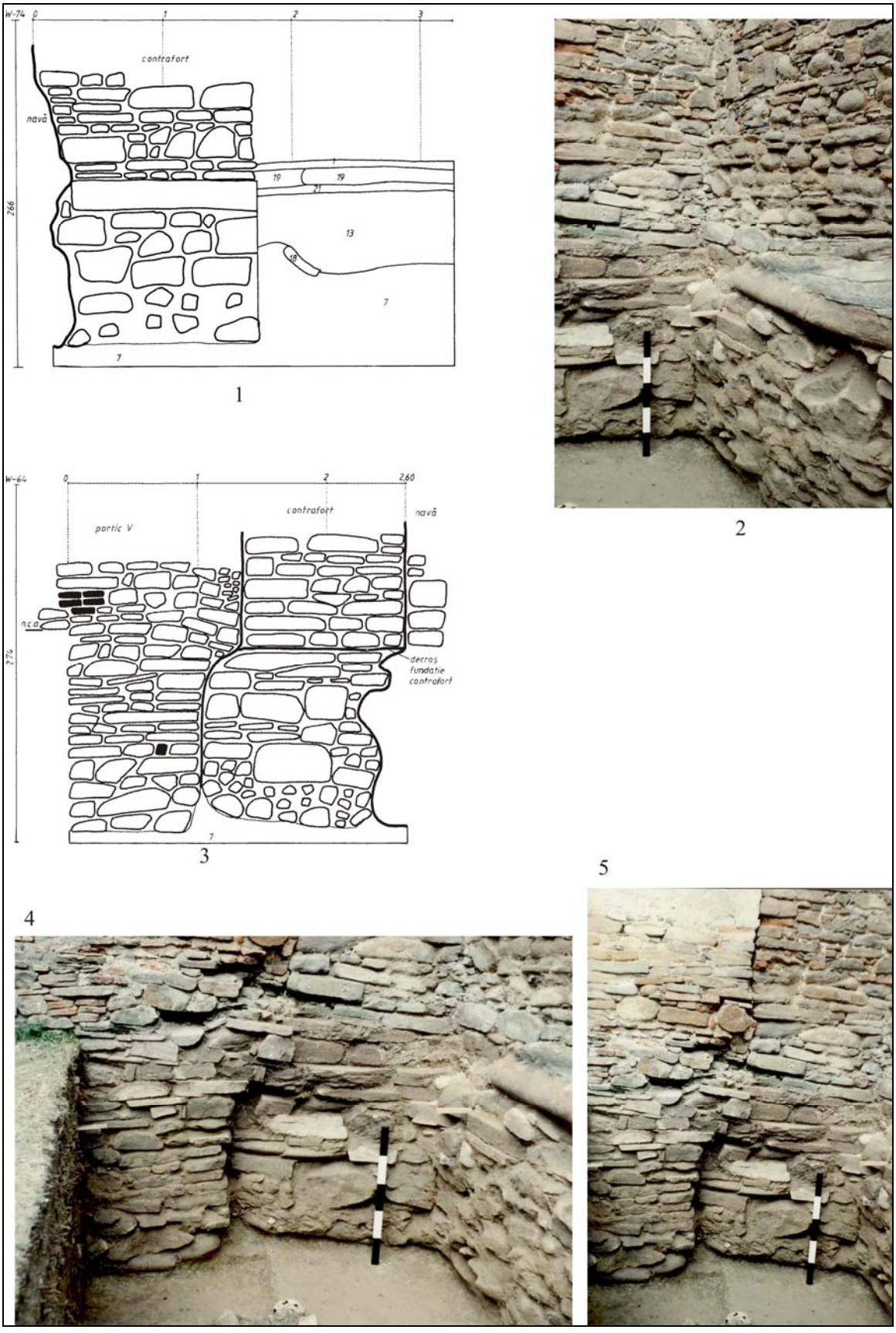

Pl. 12. 1. Secțiunea 12, profil sud. 3. Secțiunea 12, profil nord. 2, 4, 5. vederi din timpul săpăturilor.
Se observă un fragment de colonetă refolosit în fundația bisericii.

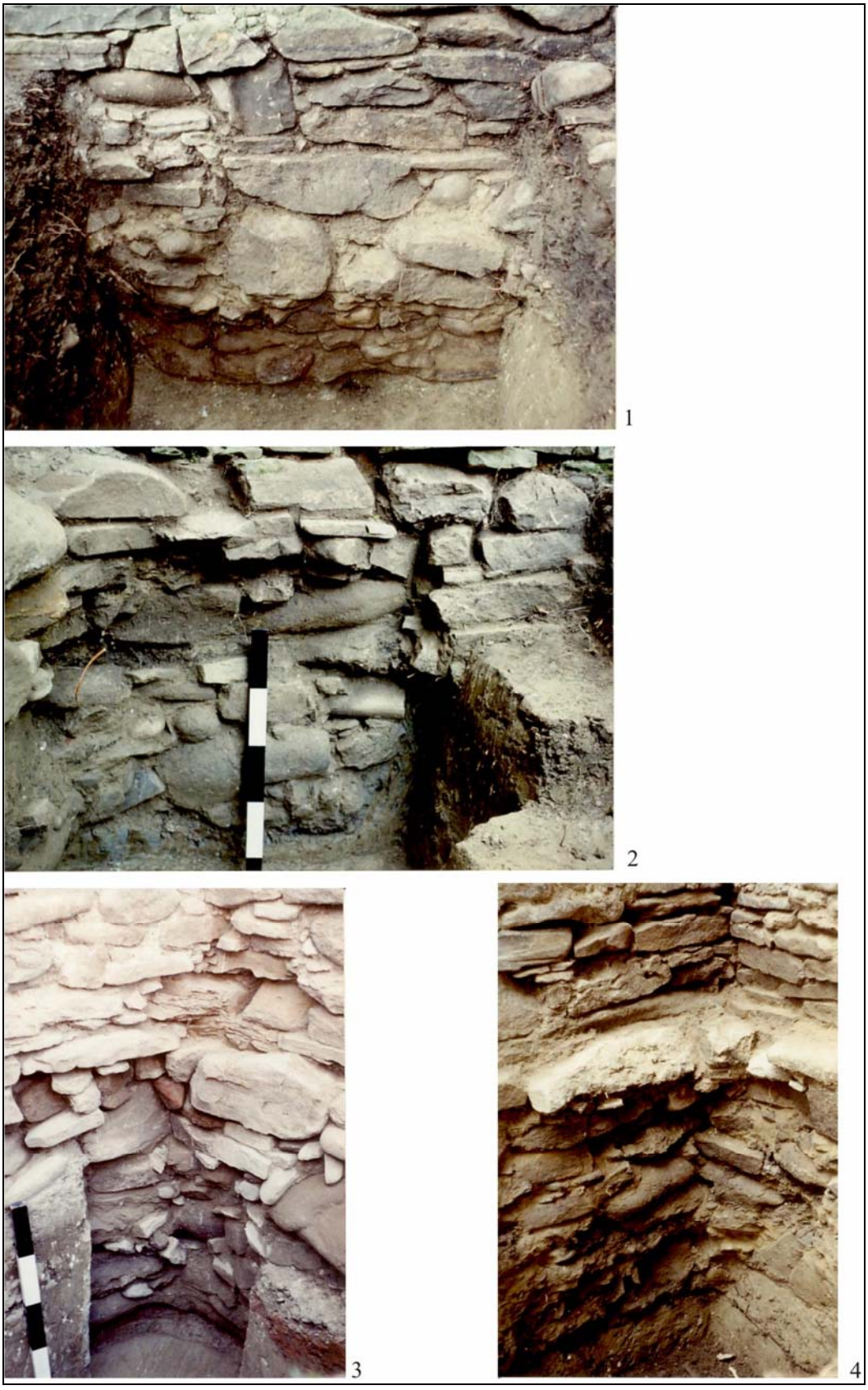

Pl. 13. 1–4. imagini din timpul săpăturilor exterioare, cu fundațiile bisericii.

Pl. 14. 1–3. imagini din timpul săpăturilor exterioare, cu fundațiile bisericii.

Pl. 15. 1–3. imagini din timpul îndepărtării pardoselii din scânduri în nava bisericii.

Pl. 16. 1–2. stâlpii din lemn ai emporelor, fixaţi pe bolovani de piatră. 3. Desfacerea pardoselii în colţul de N–V al navei, cu intrarea la casa scării în spirală ce conduce la etajul de apărare.

Pl. 17. 1–3. detalii cu fragmentele de pardoseală descoperite în navă şi cu zidăriile superficiale ce au servit drept fundații unor altare laterale.

Pl. 18. 1–3. imagine de ansamblu şi detalii în timpul decapării şi cercetărilor arheologice din cor.

Pl. 19. 1. Profilul de est al secțiunilor 1/2010 și 2/2010, la limita vestică a absidei altarului. 2–4. Imagini din timpul cercetărilor, cu profilul transversal (N–S) prin cor.

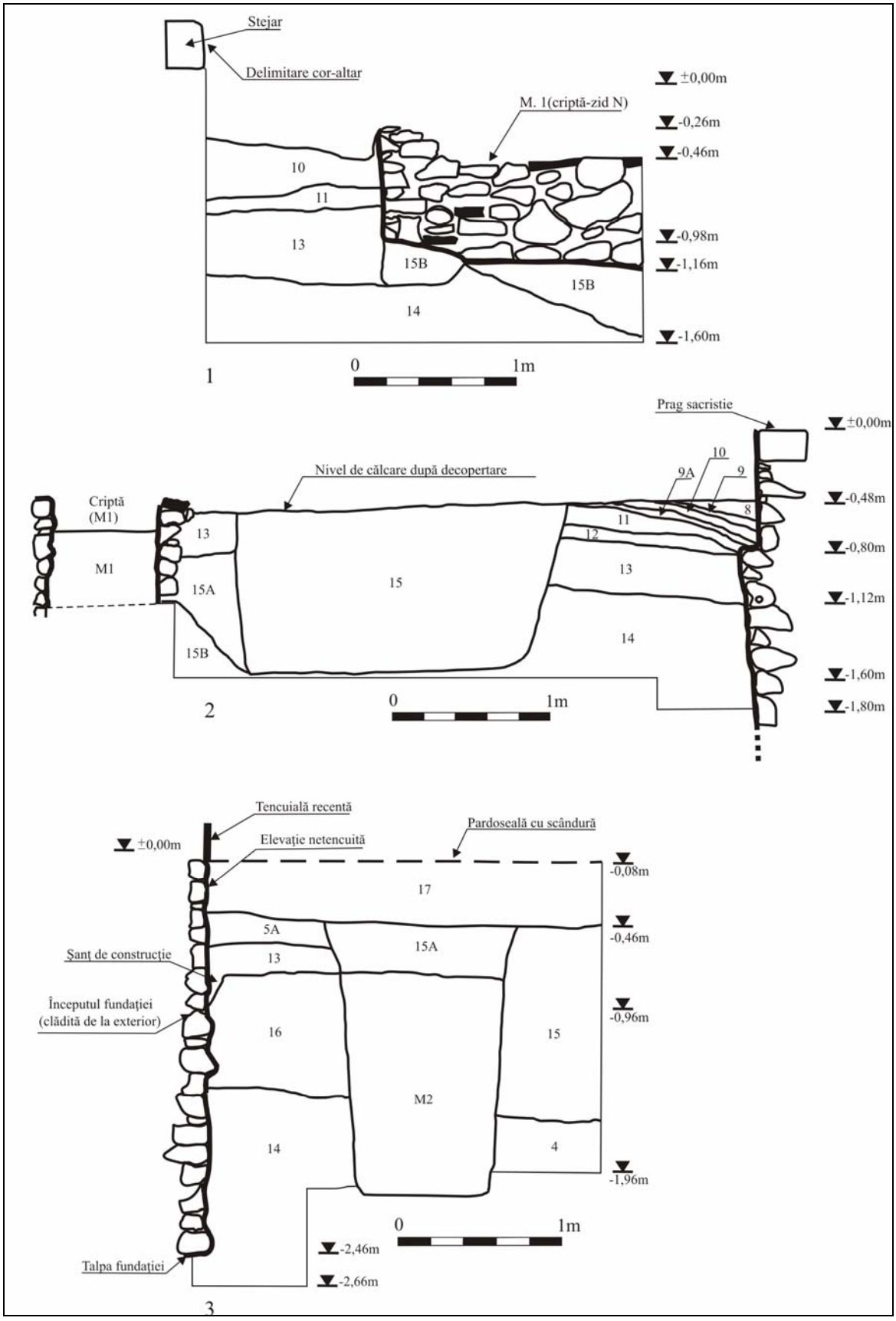

Pl. 20. 1. Secţiunea 1/2010, profilul de sud. 2. Secţiunea 1/2010, profilul de vest. 3. Secţiunea 2/2010, profilul de vest.

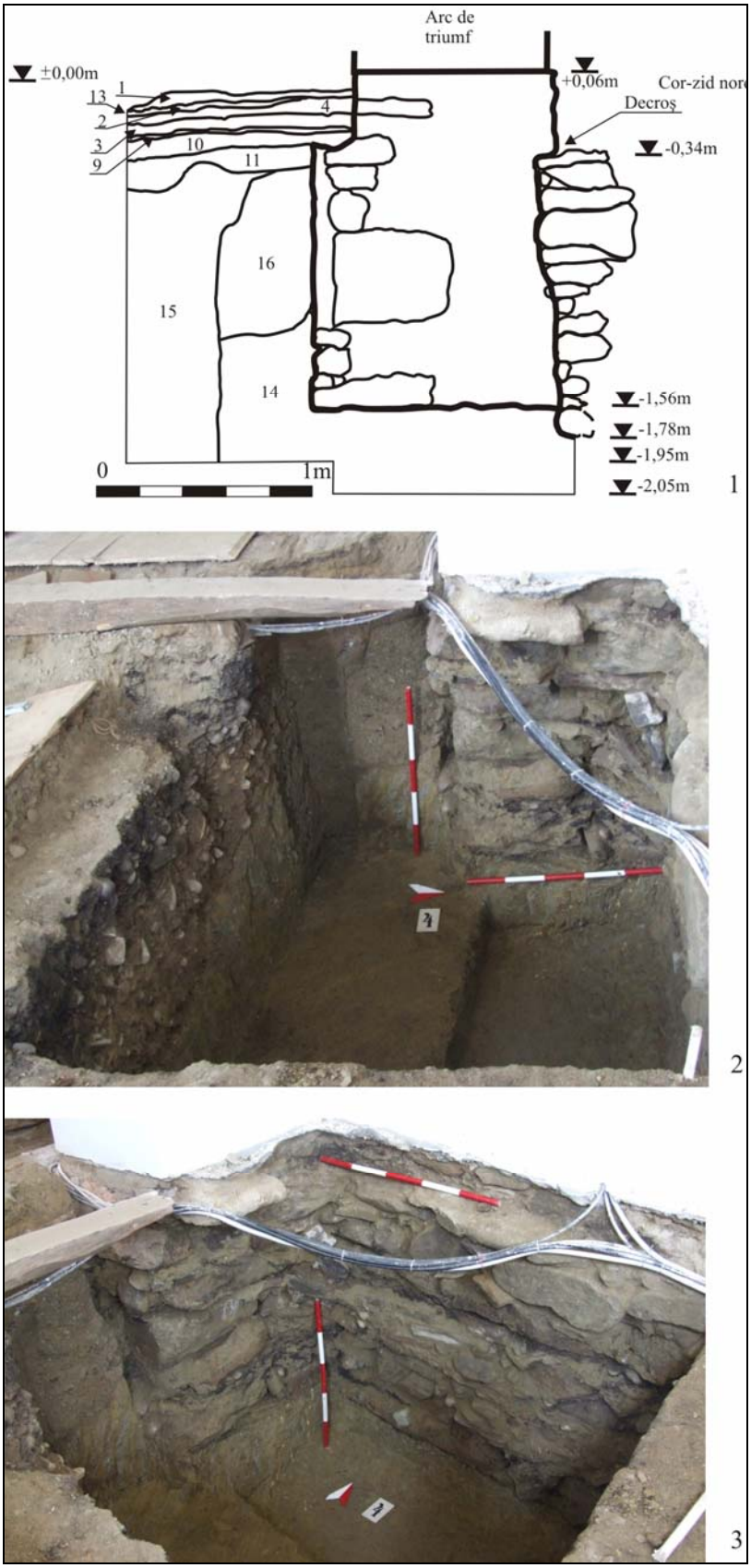

Pl. 21. 1. Secțiunea 4/2010, profilul de vest. 2–3. Imagini din timpul cercetărilor în secțiunea 4/2010.

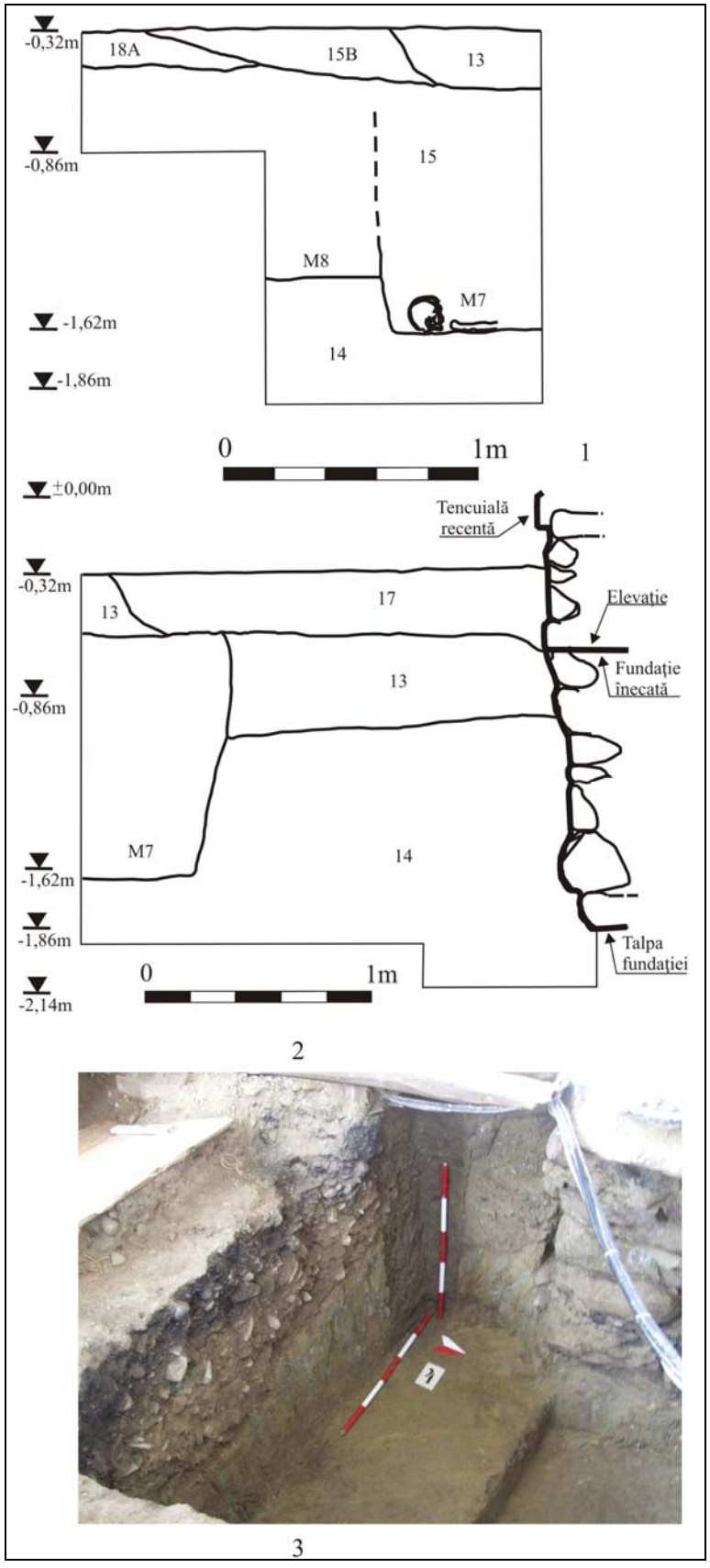

Pl. 22. Secțiunea 4/2010, profilul de nord. 2. Secțiunea 4/2010, profilul de est. 3. vedere din timpul săpăturilor, colțul de S–V al secțiunii.

1

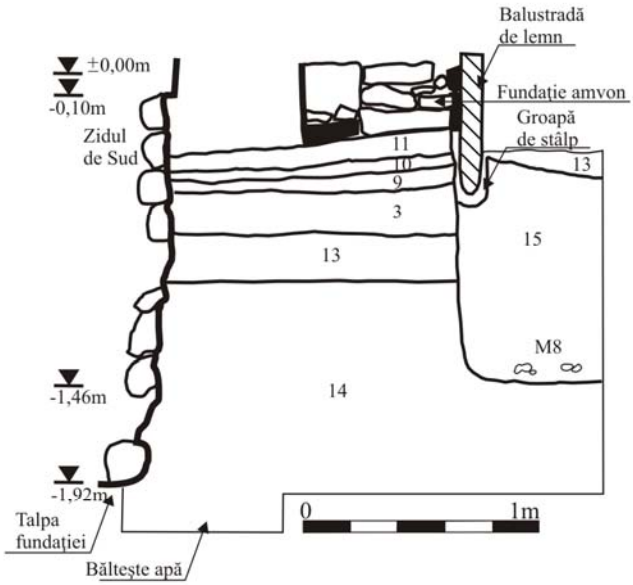

2

3

Pl. 23. 1. Imagine de ansamblu cu amvonul, a cărui scară a fot cercetată prin secțiunea 5/2010. 2–3. Secțiunea 5/2010, profilul de vest şi vedere de ansamblu.

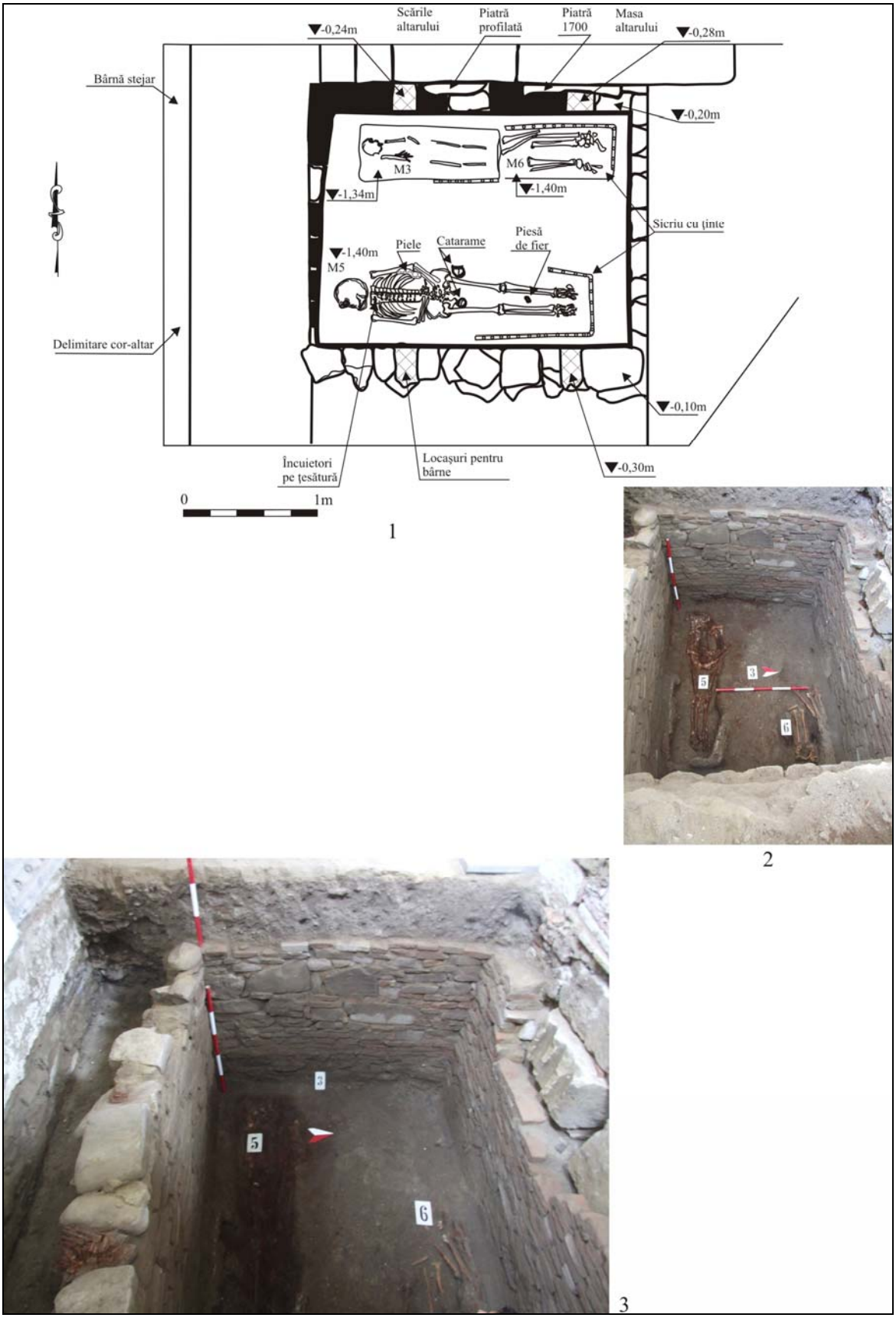

Pl. 24. 1–3. Secţiunea 3/2010, planul general al săpăturii şi imagini cu amplasamentul criptei faţă de masa altarului şi peretele corului.

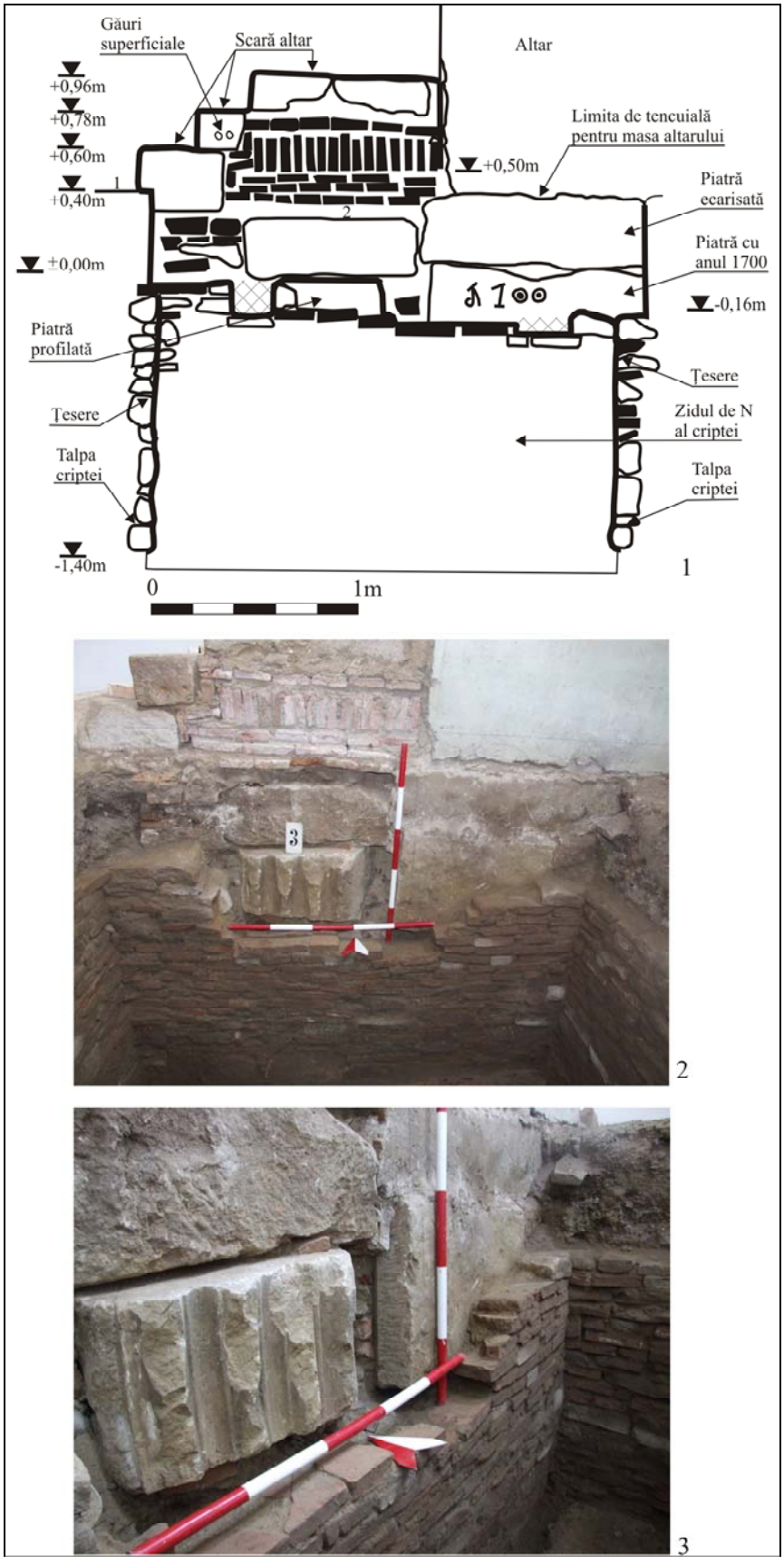

Pl. 25. 1–2. Secțiunea 3/2010, profilul de est cu masa altarului. 2–3. Detaliu din zidăria mesei altarului, cu piatra profilată și lespedea cu inscripție 1700.

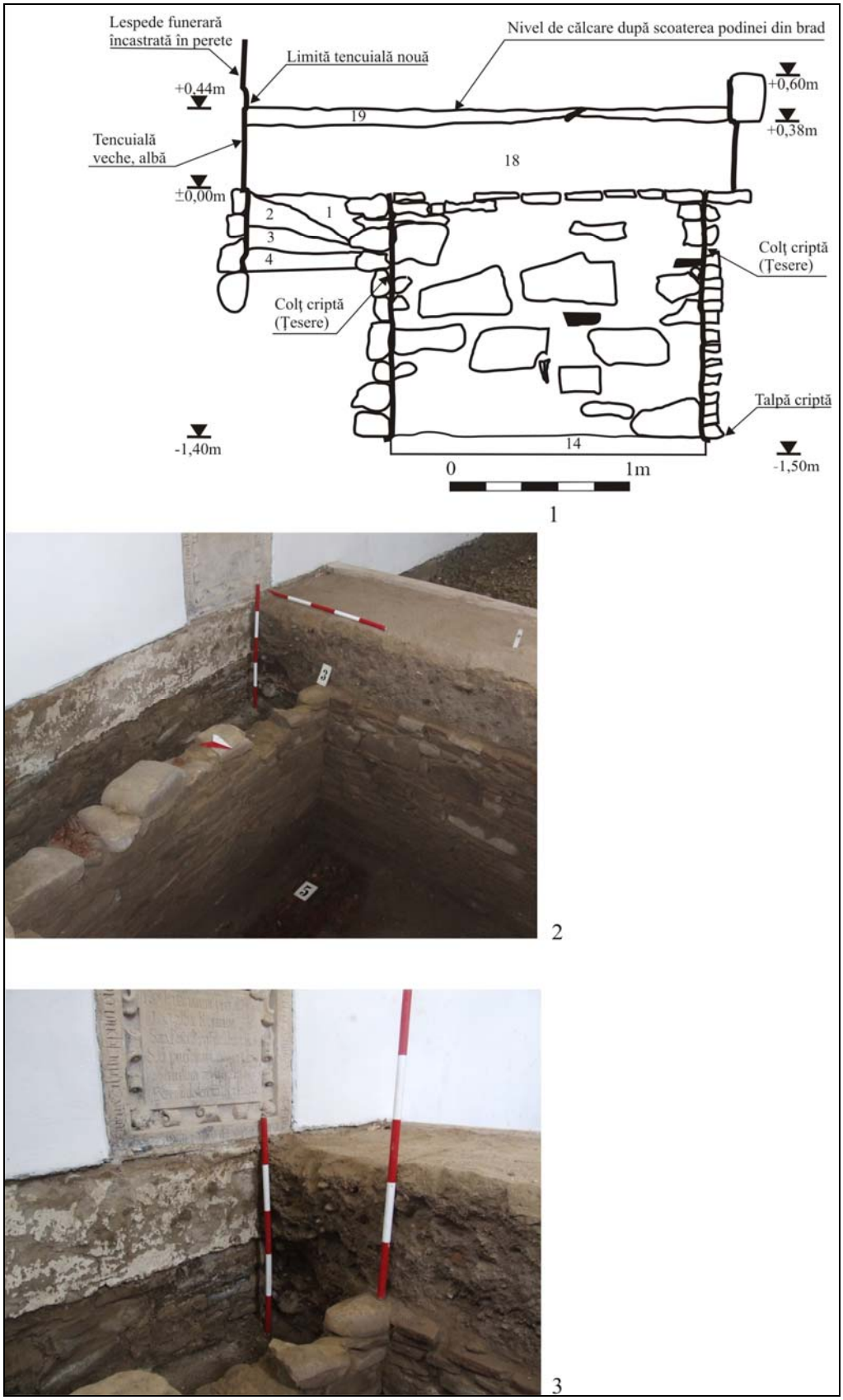

Pl. 26. 1. Secţiunea 3/2010, profilul de vest. 2–3. Imagine de ansamblu şi detaliu spre peretele corului.